

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהלים יט)

גליון מס' 56

ניסן — אייר תשס"ד

מכון התורה והארץ ★ כפר דרום — חבל עזה

עורכים:
הרב דורון ותקין
מערכת:
הרב יהודה

בהוצאת מכון התורה והארץ
חוות כפר דרום, ד"נ חוף-עזה 79720
טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055
אינטרנט
www.toraland.org.il
דוא"ל
Mahon@inter.net.il

דמי מינוי לשנה 36 שקל

החברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

©

כל הזכויות שמורות
ISSN O793 D 4262

סדר ועימוד
א"א 08-6847761

דפוס חמד בע"מ, ירושלים

תוכן

מאמר מערכת

- 5 ארץ ישראל — לחם עוני הרב דורון ותקין

קדושת חבל עזה

- מצות ישוב ארץ ישראל בזמן הזה
7 וחובת העליה לארץ ישראל הרה"ג שלמה גורן זצ"ל
11 הפרשת חלה בגבול הדרומי הרה"ג יעקב אריאל שליט"א
דע מה שתשיב לעצמך —
24 שו"ת בנושא מצוות ההתיישבות בגוש הקטיף הרב יגאל קמינצקי
32 כשעם נשאל על ארצו הרב יהודה זולדן

שנת מעשר עני

- 41 שנת מעשר עני — רווחה, חסד וצמיחה כלכלית
"די מחסורו" — קריטריונים וגבולות הרה"ג שלמה דיכובסקי
43 שליט"א
נתינת מעשר עני וצדקה לעני שאינו מוכן לעבוד הרב יהודה הלוי
48 עמיחי

ביקורת ספרים

- 59 נטיעות הארץ הרב יהודה זולדן
63 בארות יצחק הרב גבריאל קדוש

בית האוצר

- חידוש מצוות נתינת מעשר עני ע"י בית האוצר הרב יואל
66 פרידמן

רשימת המשתתפים

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א	רב העיר רמת גן, מכון התורה והארץ
הרה"ג שלמה גורן זצ"ל	הרב הראשי לישראל
הרה"ג שלמה דיכובסקי שליט"א	אב"ד בית הדין הגבוה בירושלים
הרב יהודה הלוי עמיחי	מכון התורה והארץ
הרב דורון ותקין	מכון התורה והארץ
הרב יהודה זולדן	ר"מ ישיבת נווה דקלים, מכון התורה והארץ
הרב דורון ותקין	מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן	מכון התורה והארץ
הרב גבריאל קדוש	רב היישוב גני טל, מכון התורה והארץ
הרב יגאל קמינצקי	רב אזורי חבל עזה, יו"ר מכון התורה והארץ

ארץ ישראל – לחם עוני

המצה נקראת לחם עוני: "לא תאכל עליו חמץ שבִּעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מִצּוֹת **לֶחֶם עֹנִי** כִּי בַחֲפֹזוֹ יֵצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים טז, ג). רש"י שם מפרש שיש במצה זיכרון לעוני שהתענו בו אבותינו במצרים. עוני אין משמעותו רק דלות ממונית אלא עוני נפשי וגופני. עני מלשון עיני, כאמור בהגדה "וירא את עונינו – זו פרישות דרך ארץ". פרישה מפריה ורביה, שהיו מענים את ישראל עיני הגוף.

המהר"ל (גבורות ה' פרק נא) מפרש שעוני הוא עניות של ממון. לעני חסר ממון וחומריות, אך יש לו את מעלת הפשטות והנקיות, את מעלת הדעת – הביקוש והחיפוש האלוקי. העני מתפלל תדיר ומבקש מה' שישלים את מחסורו. הוא קרוב יותר אל ה'. כך מתפלל דוד המלך בתהילים: "תִּפְלֶה לְעֹנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי ה' יִשְׁפָּךְ שִׁיחוֹ" (קב, א). "זֶה עֹנִי קָרָא וְה' שָׁמַע וּמָכַל צְרוּתָיו הוֹשִׁיעוּ" (לד, א).

במצה, בלחם החירות של עם ישראל, אין מערבים שמן או מיני משקים, אלא רק במים וקמח. המצה עניה ממיני מטעמים, אבל יש בה את מעלת העני והפשוט, שהוא איננו תלוי בחומר. הוא בן חורין מבחינה זו ומחובר אל אלוקיו. על כן, על המצה מספרים את סיפור יציאת מצרים. היא היא המעלה והפשטות שקנו בני ישראל בחיפזון האלוקי, בהיותנו מוגבהים ומובדלים מעל מיצרי החומר, גסות הרוח והשיעבוד הדורסני של החומרנות.

הפשטות האלוקית אותה סיגלנו ביציאת מצרים, מקרבת אותנו למעלת הארץ האלוקית, ובפרט כאן באזורנו בחבל עזה – גוש קטיף. החיבור של עם ישראל לארץ הוא ייחודי. עמים אחרים נקשרים לארצם, בגלל מה שהארץ מטבעה נותנת להם – באקלים שבה, אוצרות הטבע, וביכולת לפתח חקלאות תעשייה וכיוצא באלו. החיבור שלנו לארץ ישראל הוא חיבור של פשטות ועניות. ארץ שאין בה מים – "למטר השמים תשתה מים" (דברים יא, יא). היא ארץ ה', ועל כן לא נחסר כל בה. כל אלה בשל המעלה האלוקית וברכת ה'. על גוש קטיף ניתן להצביע באופן מיוחד כעל מקום שאין בו מים,

אין בו מחצבים ואוצרות טבע, אין בו ביטחון, ואין ו, ואין, ואין. ממילא אין כל סיבה אמיתית להחזיק בו וליישב אותו, זולת היותו ארץ ה', עני, פשוט וקרוב אל ה'.

גיליון זה עוסק בחיבת חבלי ארצנו ובמיוחד בנושאים הקשורים לחבל ארץ זה – חבל עזה, בשל המערערים על חובת עם ישראל, וזכותו להתיישב כאן. אנו מבקשים התדבקות חד צדדית של עם ישראל בארץ זו, ולא הינתקות ח"ו ממנה.

חלקו השני של גיליון זה עוסק בעוני – כפשוטו. שנת תשס"ד היא שנת מעשר עני, ויש חובה להפריש מעשר עני מיבוליה המבורכים של הארץ. תכני המאמרים שבחוברת זו הם חלק מההרצאות שניתנו בכנס השנתי של מכון התורה והארץ, שהתקיים ב"ג שבט תשס"ד, באוניברסיטת בר אילן, בנושא: "שנת מעשר עני- רווחה, חסד וצמיחה כלכלית".

חוברת זו יוצאת לאור לאחר הפסקה של מספר חודשים בהם לא יצאו חוברות אמונת עיתך. סיבת הדבר היא בשל נסיון לשנות את מתכונת החוברת ולהרחיב את יריעת הנושאים בשיתוף פעולה עם גופים אחרים. נסיון זה לא צלח, ועל כן חזרנו למתכונת הקודמת. בעז"ה נקוו להתמיד בהוצאת החוברות הבאות תמידים כסדרם. עם קוראינו, סליחה על העיכובים.

נקווה בע"ה שהעוני והצרות יזכנו בפשטות הדעת – ביקוש וחיפוש דעה פנימית, להעמיק את ההבנה והקישור לעם ישראל וארצו. ההתיישבות היהודית בחבל עזה תברר ש: "לא מתוך רפיון-רוח ותרני ביחס למקום קדשנו נשיג בטחון שלומנו ומשמרת חיינו, לא מתוך כך יבושו ויסוגו שונאינו, אין בידינו לסגת ולזוז מעמדת בעלותנו האלוקית של מקומנו זה, ואך בהחזקת בצרוננו בו וממנו יסוד המשך קיומנו ועוז עליתנו" (לנתיבות ישראל א, עמ' סה).

בשל העמידה החזקה ואיתנה של תושבי חבל ארצנו יתנער העם וישוב לכוחותיו, יתחזק ביחס לארצו, והכלכלה תשגשג וישוב ופרח ישראל לעולמים.

בברכת חג שמח

מערכת אמונת עיתך

הרה"ג שלמה גורן זצ"ל

מצות ישוב ארץ ישראל בזמן הזה וחובת העליה לארץ ישראל

סימן צא

ב"ה כ"ה בכסלו תשל"ב

לכבוד

המשמרת הצעירה של המזרחי-הפועל המזרחי

המזכירות העולמית.

שלומכם ישגה לעולם,

שמחתי לשמוע שהנכם עומדים להוציא לאור חוברת בדבר המצוה הגדולה

המוטלת על כל יהודי לעלות ולהתיישב בא"י.

אחד מגופי המצוות שעיקרי התורה תלויים בה, היא מצות ישיבת א"י הכתובה

בתורה: "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, נג). שנויה בנביאים: "וישבתם

בארץ אשר נתתי לאבותיכם, והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים" (ויחזקאל לו,

כח). ומשולשת בכתובים: "כי אלקים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה, וישבו שם וירשוה"

(תהלים סט, לו).

* התשובה ניתנה למערכת אמונת עתיד ע"י הרבנית צפיה גורן תחי'. היא נערכה ע"י הרב נעמן וסרצוג והרב מאיר סלומניסקי. התשובה היא מתוך הספר: תרומת גורן, שעתיד לצאת לאור אי"ה. בעבר כבר פרסמנו מאמר אחר מתוך ספר זה: "קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים", אמונת עתיד, 50 (מרושוון-כסלו תשס"ג), עמ' 49-63. הרב שלמה גורן

מצוה זו אינה מיוחדת לעצמה, גם אינה נמנית לדעת הרמב"ם בין תרי"ג מצוות שבתורה, אולם היא ראשית כל המצוות ומטרתן. כל המצוות שבתורה תלויות בה, והיא תלויה בכולן. כמו ששנינו בספרי דבי רב (דברים פ' ראה פסקה פ):

מעשה בר' יהודה בן בתירה ור' מתיא בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטוס, וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם, וזלגו דמעותיהם וקראו בגדיהם וקראו המקרא הזה 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים', (דברים יא, לא-לב). וחזרו ובאו למקומם אמרו **ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות**

שבתורה.

וכך אמרו רבותינו ז"ל חכמי התוספתא, בעבודה זרה (פ"ה הל"ב): "ישרה אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ולא בחו"ל אפילו בעיר שכולה ישראל. מלמד ששיבת א"י שקולה כנגד כל מצות שבתורה".

כבר הוכיחו גדולי הפוסקים מבין הראשונים והאחרונים שמצוה עילאית זו של ישוב א"י נוהגת גם בזמן הזה. כמו שהוכיח זאת הרמב"ן בהוספות שלו לספר המצוות להרמב"ם (מצות עשה ד:): שנצטוונו לרשת את הארץ ולשבת בה. ומסיים שם הרמב"ן: "אם כן היא מצות עשה לדורות, מתחייב כל אחד ממנו **ואפילו בזמן גלות**, כידוע בתלמוד במקומות הרבה". וכן מתברר מדברי הספרי הנ"ל ש"חזרו ובאו למקומם, אמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות שבתורה". **מלמד שגם לאחר הגלות** שקולה מצות ישוב א"י כנגד כל המצוות שבתורה.

שקולה היא מצוה זו כנגד כל המצוות, אבל איננה באה במקומן ואיננה פוטרת אותנו מקיומן, נהפוך הוא, היא מחייבת ומקשרת אותנו לקיום כל מצוות התורה, כי היא מהווה רקע להן וכולן יחד מהוות שלימות תורתית-נפשית אחת.

חכמי התלמוד הפליגו מאוד בשבח ישיבת א"י, עד שתלו רוב המצוות שבתורה בקיום מצוה זו. כמו שכתב רבנו הגדול הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה בסוף פ' אחרי מות (ויקרא יח, כה): "כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'". וסגולת ישראל על פני העמים "שהם מיוחדים לשמו (של הקב"ה) בעבור כן נתן להם הארץ, שנאמר 'ואמר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אתה... אני ה' אלקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (ויקרא כ, כד)".

עסק גם במקומות אחרים בכתביו במצות ישוב ארץ ישראל. ראה בספרים: משנת המדינה, ותורת המדינה.

מצוה זו שני פנים לה, ושלוחותיה מכוונות ונפרדות. האחת מופנית כלפי הציבור, והשניה כלפי כל יחיד ויחיד. זו המכוונת כלפי הציבור מגמתה לרשת את הארץ, כמו שדרשו חכמינו ז"ל (תוספתא עבודה זרה פ"ה הל"ב) את המקרא ביהושע: "כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה' למלחמה" (יהושע ד, יג), ואומר: "ונכבשה הארץ לפני ה' ולפני עמו" (דה"א כב, יח). "וכי עלתה על דעתך שישראל מכבשים את הארץ לפני המקום? אלא כל זמן שהם עליה כאלו היא מכובשת, הא אינן עליה כאלו אינה מכובשת".

לביסוס מצות העליה לא"י שעל היחיד דרשו רבותינו (תוספתא ע"ז פ"ה הל"ב) את המקרא בשמואל: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים" (שמואל א כו, יט) – "וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת כוכבים? אלא שהיה דוד דורש ואומר כל המניח את א"י בשעת שלום, ויוצא (לחול"ל), כאילו עובד עבודת כוכבים, דכתיב 'ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי' (ירמיה לב, מא). כל זמן שהן עליה כאלו נטועין הם לפני באמת בכל לבי ובכל נפשי, הא אינן עליה כאלו אינן נטועין לפני באמת לא בכל לבי ולא בכל נפשי".

קדושת א"י ומעלתה הרוחנית נצחית היא, אינה מתחילה מכיבושה על ידי ישראל, כי נקראת היא נחלת ה' ומיוחדת לשמו מעולם ועד עולם, ונתונה היא להשגחה עליונה מיוחדת ולהשראה מקודשת על פני כל הארצות, ככתוב: "תמיד עיני ה' אלקיך בה" (דברים יא, יב). והקב"ה נקרא אלקי א"י, ככתוב: "לא ידעו את משפט אלקי הארץ" (מלכים ב יז, כו) כמו שכתב הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה (ויקרא יח, כה).

כל התנכרות לישוב הארץ, כל הוצאת דיבה על העם היושב עליה, חטא לא יכופר הוא. וכבר אמרו חכמינו ז"ל (ערכין טו ע"א) שלא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על שהוציאו דיבת הארץ רעה. כמו שקיומה שקולה כנגד כל המצוות, כך אי קיומה הוא חטא השקול כנגד חטאים אחרים.

עם תקומת המדינה ופתיחת שערי הארץ לפני העם היהודי לרווחה, כולי עלמא מודים שמצות העליה לא"י חלה על כל יהודי, כפי שמתברר מתשובת החתם סופר וי"ד סי' רלד) ומתשובות בעל ה"אבני נזר" להגאון מסוכאצ'וב (וי"ד סי' תנד), וכפי שהעלה בעל הכוזרי במאמר שני (סי' כג-כד).

אולם ישיבת א"י אינה רק זכות, היא מטילה גם חובות, היא מחייבת ומצוה על שמירת קדושתה וטהרתה העילאית. והן מושגות ע"י קיום כל מצוות התורה, אזהרותיה וסייגיה, ככתוב: "אל תטמאו בכל אלה, כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם" (ויקרא יח, כד).

וכבר אמר התנא ר' מאיר(ירושלמי שבת פ"א הל"ג): "כל מי שהוא קבוע בא"י ואוכל
חוליו בטהרה ומדבר בלשון הקודש וקורא את שמע בבוקר ובערב, מובטח לו שהוא
מחיי העולם הבא".
זהו הקשר המשולש הנצחי והמקודש בין תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל.

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

הפרשת חלה בגבול הדרומי

א. שלוש ארצות לחלה

שנינו במשנה (חלה פ"ד מ"ח):

רבן גמליאל אומר שלש ארצות לחלה:

מארץ ישראל ועד כזיב – חלה אחת

מכזיב ועד הנהר ועד אמנה – שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, של אור יש לה שיעור ושל כהן אין לה שיעור.

מן הנהר ועד אמנה ולפנים (ו"ג: ולחוץ. עיין להלן) – שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, של אור אין לה שיעור ושל כהן יש לה שיעור.

ופירש הרע"ב:

שלש ארצות – חלוקות בדין חלה:

מארץ ישראל ועד כזיב – כלומר, כל ארץ ישראל עד כזיב שהיא רצועה היוצאה מעכו לצד צפון וכבשוה עולי בבל וקדשה קדושה שניה – מפרישים חלה אחת וניתנת לכהן ואוכלה בטהרה.

מכזיב ועד הנהר – לצד מזרח. ומכזיב ועד אמנה לצד מערב. ואינה ארץ ישראל ממש, לפי שכבשוה עולי מצרים ולא כבשוה עולי בבל, וקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא – מפרישין שתי חלות,

* השאלה במקורה היתה בדבר הפרשת חלה במצפה רמון, אך התשובה מתיחסת בהרחבה לחובת הפרשת חל ה בגבול הדרומי באופן כללי.

הראשונה נשרפת, לפי שהיא טמאה כטומאת ארץ העמים כיון שלא כבשוה עולי בבל, והשניה נאכלת, לפי שאין טומאת החלה הראשונה מפורסמת שהרי אינה ארץ העמים גמורה ואם לא היו מפרישין חלה שניה הנאכלת יאמרו תרומה טהורה נשרפת, אבל כשמפרישין חלה שניה ונאכלת הרואה נותן על לבו להבין טעם הדבר או שואל לחכמים ואומרים לו.

של אור יש לה שיעור – מפני שזאת הארץ היתה קדושה כבר, נראית חלתה כשל תורה הלכך יפריש כשיעור שמפרישים מעיסה טמאה אחד מעשרים וארבעה או מערבעים ושמונה, ושל כהן אין לה שיעור – לפי שהיא מדברי סופרים.

מן הנהר ומן אמנה ולפנים – כלומר, מתחלת הנהר ולפנים ממנה וכן מתחלת אמנה ולפנים ממנו – חוץ לארץ ממש, ומפרישין שתי חלות, ושתיהן מדברי סופרים.

יש גורסים מאמנה ולחוץ (רמב"ם הל' בכורים פ"ה ה"ח). גם הרע"ב סובר שהכוונה היא מאמנה החוצה לחו"ל, אלא שלגירסתו מאמנה ולפנים ר"ל החל מהחלק הפנימי של הנהר ומשם החוצה.

ב. הגבול הדרומי

המשנה לא ציינה את הגבול הדרומי. הרב שלמה זלמן אויערבך ומעדני ארץ תרומות פ"א ה"ז, אות ג) מסתמך על המהר"ש סיריליו, ומפרש שהמשנה לא ציינה גם את הגבול הצפוני ולא כפירוש הרע"ב, אלא את הגבול המערבי של א"י שהוא מכזיב לכיוון צפון עד אמנה ומכזיב לכיוון דרום עד הנהר (ולפי"ז הכוונה בנהר לנחל מצרים). לפירוש יש לנו שתי נקודות גבול, בדרום-מערב ובצפון-מערב, אך לא ידוע לנו מה הן נקודות הגבול המזרחיות וממילא גם לא את תוואי הגבול הצפוני והדרומי. יש להקשות על פירוש מהמשנה בגיטין (פ"א מ"א, גמ' גיטין ב ע"א) האומרת שאשקלון בדרום ואשקלון כדרום, ותוס' שם בד"ה אשקלון, וכן הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ז) רואים באשקלון את נקודת הציון הדרומית של גבול עולי בבל.¹

1. אמנם מהרמב"ם שם משמע לכאורה שאשקלון מציינת את גבול עולי מצרים אלא שהדבר לא יתכן, והוא סותר שם את עצמו ואת דבריו במקומות אחרים, וכוונתו לומר שאשקלון

אך מהכפתור ופרח (פרק ז) משמע שהמשנה ציינה רק את תואי הגבול הצפוני וכזיב והנהר הן ציוני הגבול הצפוני של עולי מצרים. אך גם בדרום יש תופעה מקבילה: גבול עולי בבל (שהוא אשקלון וכן"ל) ודרומית לו גבול עולי מצרים. ותואי גבול עולי מצרים בדרום לא ידוע לנו.

מיהו בתורה מסומן גבול זה בפרשת מסעי(במדבר לד ג-ה):

והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה.

שמות המקומות שצויינו בתורה אינם מזוהים כיום (אם כי יש השערות שונות אולם להלכה אין לנו לסמוך אלא על מסורת רצופה וברורה כמו שכתב החזו"א שביעית ג). אולם ברור שאין זה גבול ההבטחה המגיע עד ים סוף אלא תואי אחר הפונה מים המלח בכיוון מערבי או מערב-דרומי עד נחל מצרים.

ובדעת הרע"ב והמפרשים כמותו, י"ל שהמשנה אומנם ציינה רק את גבול הצפון אך במקביל להם יש גם בדרום שלוש ארצות: הארץ הראשונה – תחום עולי בבל – אשקלון. הארץ השנייה – תחום עולי מצרים – הגבול מים המלח לנחל מצרים כפי שהוא מתואר בפרשת מסעי. הארץ השלישית משם דרומה. אמנם אפשר לומר שבצפון לא נכבשו גבולות ההבטחה מעבר לנהר ולרוב המפרשים "הנהר" המוזכר במשנה אינו "הנהר" המוזכר בתורה שהוא נהר פרת, לכן מעמדה של הארץ השלישית היה שונה משל יתר הארצות שהן עיקרה של א"י. אך בדרום ששלמה כבש את הערבה והנגב עד ים-סוף ייתכן שדינה כדין גבולות עולי מצרים, כמו שיתבאר להלן, ולכן בדרום אין ארץ שלישית בתוך א"י אלא שתי ארצות בלבד. האחת – תחום עולי בבל עד אשקלון והשנייה – גבול עולי מצרים שהוא ים-סוף. משם דרומה הוא חו"ל גמורה, וצ"ע.

ג. דין הארץ השנייה

בירושלמי (חלה פ"א, ה"ד) מפרש מדוע בארץ השנייה – בתחום עולי מצרים – יש לחלת האור שיעור, בעוד שבארץ השלישית אין לחלה זו שיעור:

היא הגבול המשותף לעולי בבל ולעולי מצרים. אך ממנה דרומה, ומעכו וכזיב צפונה מתחיל תחום עולי מצרים לבד. עיין מש"כ באהלה של תורה (ח"ג סי' א-ב).

של אור יש לה שיעור שהוא דבר תורה. של כהן אין שיעור שהיא מדבריהן.

וקשה הרי חלה בזה"ז מדרבנן?

בהלכות קטנות לרא"ש (מנחות הלכות חלה סימן יד) כתב:

של אור יש לה שיעור מפורש בירושלמי מפני שהיא מן התורה ולא דוקא מן התורה אלא נראית כשל תורה הואיל והייתה קדושה מתחילה הילכך יפריש כשיעור עיסה טמאה אחד ממ"ח.

גם הרע"ב שהבאנו בפתיחת דברינו מפרש כך.

בספר התרומה משמע שמילים אלו הם מנוסח הירושלמי עצמו: "שהייתה

מהתורה", (וצ"ע אם זו הייתה גירסתו בירושלמי או שהוא מפרשו כך).

אך יש שפירשו שלדעת הירושלמי חלה בזה"ז בגבול עולי מצרים היא מדאורייתא (רבנו יואל וסה"ת עיין אוצר מפרשי התלמוד חלה שם), והאחרונים הסבירו זאת על סמך הגמרא (כתובות כה ע"א):

אמר רב הונא בריה דרב יהושע, אשכחתינהו לרבנן בבי רב דיתבי וקאמרי: אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דרבנן, חלה דאורייתא, שהרי ז' שכיבשו וז' שחילקו נתחייבו בחלה ולא נתחייבו בתרומה; ואמינא להו אנא: אדרבה, אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: 'בבואכם אל הארץ' (במדבר טו, יח). אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים? ת"ל: בבואכם – בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא.

לרבנן דבי רב, חלה אינה תלויה בכיבוש אלא בקדושתה העצמית של א"י, ולכן גם כשבטל הכיבוש הראשון חיוב חלה לא פקע אלא נשאר כמות שהיה, דהיינו מהתורה. (יד דוד להגר"ד פרידמן פ"ה ד, והחזו"א שביעית ג, ב). לפי"ז יש מקום לפרש את הירושלמי כפשוטו שגם תחום עולי מצרים הוא בעצם מהתורה.

אלא שיש להקשות על הבנה זו בגמרא בכתובות, שא"כ איך יפרנסו רבנן דבי רב את משנת שלוש הארצות לחלה, מדוע יש הבדל בין הארץ הראשונה לארץ השניה, הרי חלה נוהגת מהתורה בכל א"י ואין שום הבדל בין כזיב לבין אמנה, הכל בכלל אותו חיוב?

ואפשר לומר שמכיון שגזרו טומאה על תחום עולי מצרים, לכן יש צורך להפריש שתי חלות אחת לאור שהיא העיקרית, אך מאחר שהכהן לא יכול לאוכלה תיקנו חלה שניה שאותה הכהן יוכל לאכול.

אם כי יש לפרש את הירושלמי גם באופן אחר. באמת חיוב חלה בא"י בזה"ז מדרבנן ובכל זאת דינו כאילו חייב מהתורה. שזה שחיוב חלה כיום הוא רק מדרבנן הוא משום שכרגע חסר התנאי של הכיבוש לחייבה למעשה, אך להחיל על המקום שם א"י אין צורך בכיבוש חדש. זו כבר א"י מאז הכיבוש הראשון של עולי מצרים והחורבן לא הפקיע את עצם הקדושה מהמקום אלא רק את חיובן של המצוות התלויות בארץ וביניהן התרו"מ והחלה (ועיין אוצר מפרשי התלמוד שם).

ראיה לכך מש"כ הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ד ה"ו) שא"י לעניין הסמיכה היא זאת שנתקדשה ע"י עולי מצרים, ומשמע שקדושה זו היא מהתורה.

אלא שסברה זו תלויה במחלוקת הראשונים, האם יש קניין בזה"ז להפקיע. דעת סה"ת שיש קניין, כי דין א"י בזה"ז הוא כמו סוריא שאין לא"י בעצם היום קדושה מהתורה ולכן הקניין לגוי מפקיע. אך לסוברים שאין קניין הוא משום שאין להשוות את א"י בזה"ז לסוריא. סוריא במהותה היא חו"ל ורק בגלל כיבוש יחיד חייבה במצוות התלויות בארץ ומכיון שהיא בעצם אינה אדמת קודש הקניין לגוי מפקיע את חיובה. משא"כ א"י בזה"ז היא במהותה אדמת קודש אלא שחסרים בה התנאים לחייבה במצוות התלויות בארץ, (ועיין שבת הארץ מבוא פרק יא) והירושלמי סובר כנראה כדעה זו.

הנפק"מ בין פירוש הרא"ש סה"ת והרע"ב – שהסיבה העיקרית לחיוב חלה בארץ השניה היא משום שהיא הייתה בעבר א"י מהתורה, לכן מדרבנן השאירוה בחזקתה הקודמת – לבין הפירוש האחר שהבאנו – שבעצם זו א"י מימי הכיבוש הראשון של עולי מצרים ורק חסר התנאי של ביאת כולכם כדי לחייבה מהתורה – תהיה במקום שבו היה כיבוש עולי מצרים אך לא היה מעיקרה של א"י האם דינו יהיה כארץ השניה או כארץ השלישית. לענ"ד זהו ספיקה של מצפה רמון כפי שיתבאר להלן.

ד. הארץ השלישית – גבולות הבטחה

נחלקו הראשונים בגדר הארץ השלישית עד היכן היא נמשכת. לדעת הרמב"ם היא כוללת את כל חו"ל. כלומר, לדעתו תחום ההבטחה דינו כחו"ל. לדעת הר"ש, הרשב"א בפירושו האחרון והרא"ש הארץ השלישית המוזכרת במשנה היא זו הסמוכה לא"י, אולם גבולותיה לא ידועים לנו ומעבר לה משתרעת ארץ נוספת – רביעית, זו חו"ל הגמורה שדיניה משתנים: אם יש כהן טהור מפרישים חלה אחת, ואם אין – שתיים. מסתבר לומר שגבולותיה של הארץ השלישית הן לפחות גבולות ההבטחה לאברהם הכוללים את הארץ כולה מנהר מצרים עד נהר פרת ומים סוף

עד ים פלשתים כמבואר (בראשית טו, ובשמות כג). אולי נוספו עליהן גם הארצות סמוכות. אך הארץ המובטחת אינה כח"ל גמורה.

הסיבה למעמדה השונה של הארץ המובטחת היא משום שארץ זו לא נכבשה, לא ע"י עולי מצרים ולא ע"י עולי בבל (ודוד המלך שכבש את כל הארץ עד נהר פרת לא קידשה, כי הוא כבשם לפני שכבש את פלטרין של מלך – זו ירושלים – ולכן לא חל עד כיבושו דין כיבוש רבים וכמ"ש התוס' בגיטין ח ע"א ד"ה כבוש, בשם הספרי).

וזו לשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ב):

ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או

נביא (או שופט) מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים.

מבואר בדבריו שהכיבוש הוא שמחיל שם א"י על המקום. אם כי ברור שהכיבוש מועיל רק במקום מסויים שנבחר ע"י ה' ויועד לעם ישראל, אולם אין למקום כל קדושה עצמית אלא ע"י הכיבוש.

[אולי הרמב"ם לשיטתו שלא מנה את ישוב הארץ במניין המצוות משום שמצוה זו כלולה במלחמת שבעת העממין (עי' אבנ"ז יו"ד סי' תנד), וגבולות א"י חופפים את ארץ כנען שאותה יש לכבוש. ומובן גם מדוע כלל במלחמת המצוה גם את עזרת ישראל מיד צר, למרות שלרבנן (סוטה מד ע"ב) זו מלחמת רשות. כי ברגע שישראל יושבים על אדמתם כל מי שאינו מוכן להשלים אתם הוא אויב המסכן את קיומם, או הרוחני או הפיזי, והמלחמה בו היא מלחמת מצוה. ע"כ יש לחלק בין אויב מחוץ לא"י שעלול לפלוש לארץ שהיא מלחמת רשות, לבין אויב הנמצא כבר בתוך הארץ שאז היא מלחמת מצוה. אלא שעמי כנען מסכנים את קיומנו הרוחני ועזרת ישראל מיד צר באה להדוף סכנה קיומית. בהגדירה את המלחמות בארץ כמלחמות מצוה לימדנו התורה שכל מלחמה הבאה להגן על קיומנו הרוחני או הפיזי בארץ היא מלחמת מצוה. נמצא אפוא שמלחמות המצוה מטרותן להגן על יושבי ארץ ישראל והן כוללות בתוכן את ההנחה שעם ישראל מצווה לדור בארץ ישראל. שאל"כ מה ההצדקה להילחם בתושבי הארץ הכנענים או הפולשים? אנו יכולים לכאורה לדור במקום אחר ולא ניאלץ להלחם בהם. אלא ע"כ מצוה לדור בארץ וא"כ מצות ישוב הארץ כלולה במצות החרם (תחרימם)].

ה. מה דינו של תחום ההבטחה

מכיון שמצפה רמון כלולה כנראה בגבולות הארץ המובטחת עלינו לברר מהו

מעמדו ההלכתי של תחום ההבטחה. האם דינו כא"י או לא?

החזו"א (שביעית ג, ב) כתב בביאור דברי הגמרא (כתובות כה ע"א):

ור"ל דחלה א"צ לתנאי של קידוש הארץ בכיבוש וקידוש אלא בזה
שהארץ ניתנה לאברהם אע"ה סגי לחיוב חלה וא"כ גם בזה"ז שבטלה
קדושת הארץ ופטורה מן המעשר מ"מ חייבת בחלה.

ומלשונו: "שהארץ ניתנה לאברהם אע"ה" משמע לכאורה שלא רק הארץ שנכבשה
ע"י עולי מצרים, דהיינו גבולות מסעי בכלל, אלא כל הארץ שהובטחה לאברהם, דהיינו
עד ים סוף – היא בכלל חיוב חלה מהתורה מרגע שנכנסו ישראל לארץ וחיוב זה לא
יכול לפקוע לעולם. אלא שקשה על פירושו א"כ מה ההבדל בין הארץ השניה לשלישית
הרי שלושתן מהתורה? ומדוע החלה בארץ השלישית שהיא של אור אין לה שיעור?
וצ"ע. מיהו מדבריו למדנו שבארץ המובטחת חלים כל דיני א"י, ודבר זה אינו מוסכם
כפי שנראה להלן.

בגמ' בבבא בתרא (נו ע"א) נאמר:

אמר רב יהודה אמר שמואל כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר
לאפוקי מאי לאפוקי קיני קניזי וקדמוני תניא רבי מאיר אומר נפתוחא
ערבאה ושלמאה רבי יהודה אומר הר שער עמון ומואב רבי שמעון אומר
ערדיסקיס אסיא ואספמיא.

פירש הרשב"ם:

כל שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה – בשעת מיתתו כדכתיב ויראהו ה'
את כל הארץ את הגלעד עד דן (דברים לד):

חייב במעשר – דהם הם ז' עממים הכתובים בכל מקום. אבל קיני קניזי
וקדמוני שנתנו לאברהם אבינו בין הבתרים לא יתחייבו במעשר לעתיד לבא
כשיחזירו לנו לעתיד כדאמר בב"ר. אי נמי אם כבשו ישראל מהם אחרי
מות יהושע כולן פטורין מן המעשר דכתיב התם זאת הארץ אשר נשבעתי
וגו' (שם) זאת למעוטי הני שנתוספו לאברהם על השבועה כן נראה בעיני
ואף על גב דרפאים נמי כתיב באברהם לא ממעטינן ליה דהיינו חוי דלא
כתיב התם ומצינו שכבשם משה דכתיב (דברים ג) ההוא יקרא ארץ רפאים
כלומר היינו רפאים שניתן לאברהם בין הבתרים.

וקשה, הרי כשייכבשו אותם מקומות יחול עליהם כיבוש רבים ומדוע לא יתחייבו

בתרו"מ?

צ"ל שלא תהיה שם חלוקת שבטים כמו בעיקרה של א"י, וגם שבט לוי יקבל שם
נחלה לכן לא מגיע לו תרו"מ. עיין פרשת דרכים (דרוש ו) שאכן פירש את הגמ' הנ"ל

שארץ קיני קניזי וקדמוני לא תתחלק לשבטים כמו עיקרה של א"י, וממילא גם שבט לוי ינחל בהם, ולכן לא יחול חיוב תרו"מ בארץ המובטחת.

(מיהו משמע מתחילת דבריו שם שחיוב הפרשה כן יחול כי הוא לא תלויי בנחלת הלויים רק חיוב נתינה לא יכול לחול שם כי הוא תמורת נחלתם).

עכ"פ מוכח לכאורה מכאן, שמעמדה של הארץ המובטחת שונה מיתר חלקי א"י וגם לכשתיכבש כיבוש רבים לא יתחייבו בה בנתינת מעשרות ללויים. נמצא שלמעשה אין הבדל מהותי בין הארץ המובטחת לחו"ל גמורה אלא לעניין סדר קדימויות, שאם קדמו וכבשו את חו"ל לפני שגמרו לכבוש את הארץ המובטחת לא יחול על המקום כיבוש רבים. אך אם יכבשו לפי ההסדר יחול דין כיבוש רבים באותה מידה הן על הארץ המובטחת והן על חו"ל.

(וצ"ל שגם בכל חו"ל אע"פ שתיכבש כיבוש רבים לא יחול שם חיוב לתת תרו"מ לשבט לוי, אלא רק להפריש. שהרי לא תהא פונדקית גדולה מהכהנת. וקשה מחלה בחו"ל שניתנת לכהן? וצ"ע)

ו. חלוקה לשבטים בארץ המובטחת

לאור האמור לעיל חלוקת הארץ לשבטים התבצעה בתחום המצומצם של פרשת מסעי בלבד. קיני קניזי וקדמוני לא נתחלקו לשבטים וגם לעתיד לבוא כשיותר לנו לכובשם כנראה שלא יתחלקו לשבטים כא"י עצמה.

בני גד ובני ראובן ביקשו לקבל את נחלתם מעבר הירדן מזרחה. ומשה התנה עמהם את התנאי הידוע. ונתחלקו בגדר תנאי זה הרמב"ם והראב"ד (והל' זכיה ומתנה פ"ג ה"ח):

וכל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי ואינו צריך לכפול התנאי כך הורו מקצת הגאונים ולזה דעתי נוטה. ורבותי הורו שאין צריך לכפול התנאי ולהקדים הן ללאו אלא בגיטין ובקידושין בלבד ואין לדבר זה ראיה.

השגת הראב"ד: א"א אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר וטעם גדול יש לדבר ואיך יתכן דזה מוכר קרקע או נותנו ואומר איני נותנו או מוכרו אא"כ יעשה לי כך וכך ונוציא אותו מידו ולא עשה בו מה שהתנה עליו אבל גיטין וקדושין אומדן דעתא הוא מכיון שנתן דעתו לגרש או לקדש אינו אלא כמפליג בדברים וקירוב הדעת וריחוק הדעת אין תנאי מועיל בו לרחק ולקרוב אא"כ חזקו בכפילו ובכל העניינים שנתפרשו בו כי כולם חזק התנאי הם ובין תבין ונחלת בני גד ובני ראובן לא היתה

מוחזקת ביד ישראל ואינו דומה לקרקע המוחזק לו לאדם מירושתו או ממקחו.

הנראה בהסבר דבריו הק' של הראב"ד, שתנאי כפול נחוץ רק כאשר אדם קונה קניין גמור ללא עוררין, כגון: גיטין וקדושין שהם מעשה גמור עד כדי כך שאין אדם יכול לחזור בו תוך כדי דיבור, ולכן כדי להפקיע את המעשה יש צורך בתנאי כפול. אך בממון שהנכס הוא בבעלותו המלאה של הנותן או המוכר, והוא לא מוכן להוציאו מרשותו אלא בתנאי מסויים, כל עוד לא קויים התנאי לא חל הקניין, ולכן אין צורך בתנאי כפול אלא די בגילוי דעת שרק על דעת כן הוא מוכן להקנות. לדעתו, הצורך בתנאי כפול בבני גד ובני ראובן הוא משום שעבר הירדן לא הייתה עדיין בבעלותם של ישראל, ובהסכמתם להתנחלות בני גד ובני ראובן נגמר הקניין. מכיון שיתר השבטים לא היו בעליה של ארץ סיחון ועוג, לא היה די בגילוי דעת בעלמא אלא היה צורך בתנאי כפול. אינה דומה מתנה זו למתנה שאדם מקנה מירושתו או מקחו, שהוא בעלים גמורים עליהם והם מוחזקים בידו.

לכאורה קשה הרי א"י מוחזקת לנו מאבותינו (ב"ב קיט ע"א, ע"ז נג ע"ב ועוד). אך לפי האמור לעיל י"ל, שרק ארץ ז' עממין שנועדה להתנחלותם של השבטים מוחזקת לנו מאבותינו. אך ארצות קיני קניזי וקדמוני, אע"פ שהובטחו אף הן לאברהם, לא נחשבות למוחזקות בידינו, משום שהן לא נועדו לחלוקה לשבטים. הרמב"ם חולק וסובר שהכל מוחזק בידינו.

מיהו י"ל שמכיון שעדיין לא נתחלקה הארץ לשבטים, לא היה ליתר השבטים מעמד של מוחזקים יותר מאשר מבני גד ובני ראובן, ואין דינם דומה למי שנותן לחברו דבר שהוא בבעלותו הגמורה, שאין צורך בתנאי כפול אלא די בגילוי דעת. מה שאין כן שותף המוותר על חלקו בשותפות השני לא די בגילוי דעת אלא יש צורך בתנאי כפול.

ז. מצות ישיבה בארץ המובטחת

מצאנו שהארץ המובטחת כל עוד לא נכבשה ע"י ישראל נחשבת כחו"ל. משה רבנו ע"ה התחנן לעבור את הירדן אל הארץ הטובה, למרות שכבר היה בעבר הירדן המזרחי וואע"פ שכבר כבשה מידי סיחון ועוג, כל עוד לא קיימו בני גד ובני ראובן את תנאם, ועבר הירדן המערבי לא התקדש עדיין, לא התקדשה גם נחלת בני גד ובני ראובן. אומנם י"ל שמשנה לא הסתפק בישיבה בארץ המובטחת, אלא שאף גם לקיום המצוות התלויות בה כמבואר בגמרא (סוטה יד ע"א):

דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי².

אך מצינו שאלמלך ובניו נענשו משום שירדו לחו"ל למרות שמואב היא מהארץ המובטחת. משמע שאין מקיימים מצות ישיבה בתחום זה. מיהו עיין רשב"ם (ב"ב צא ע"ב) שהטעם לאיסור הירידה הוא משום שהוא יוצא ממקום החייב במצוות למקום הפטור מהן.

כנראה היא מחלוקת בין הרמב"ן לתוס'. הרמב"ן בהשמטות לסהמ"צ (מ"ע ד) מונה את גבולות הבטחה כגבולות הארץ למצות ישיבתה, וכ"כ הכפתור ופרח (פרק י). אולם התוס' (גיטין ב ע"א, ד"ה ואשקלון) סוברים שאסור לצאת מתחום עולי בבל. עיין תשב"ץ (ח"ג סי' ר) שדן בשאלת עבר הירדן, וכתב שעבר הירדן המערבי קדוש בקדושת שכינה, ואילו עבר הירדן המזרחי קדוש רק בקדושת המצוות (עיין באהלה של תורה, ח"ד סי' ו). צ"ע לדעתו, מה מעמדו של תחום ההבטחה בצד המערבי? האם אף הוא דינו כעבר הירדן המזרחי, ובגלל שלא נכלל בתחום התנחלותם של עולי מצרים אין בו קדושת שכינה, או שמא היותו חלק מהצד המערבי יש בו קדושת שכינה, ורק חיוב מצוות התלויות בארץ תלוי בכיבושו?

רש"י (בראשית כו, ב) כותב:

אל תרד מצרימה – שהיה דעתו לרדת למצרים כמו שירד אביו בימי הרעב אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך.

מסתבר שיצחק שהיה עולה תמימה היה רשאי לגור רק בקדושת השכינה, וכשה' אמר לו "גור בארץ הזאת" ואסר עליו לצאת ממנה משמע לכאורה שמגרר והלאה – האזור הדרומי יותר – אין בו קדושת שכינה.

אך רש"י (שם כו, יב) כתב:

2. ועיין משך חכמה על דברים יא, לא.

בארץ ההיא – אע"פ שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה כארץ שבעת הגוים.

בכל זאת יצחק גר בה משום שהיא חלק מא"י המקודשת בקדושת השכינה (עיין גור אריה). צ"ע היכן היא אותה ארץ שאינה משבעת עממין? לכאורה כוונתו לומר שהיא דרומית לארץ כנען (שהרי יצחק נדד מארץ גרר בה התגורר בראשונה) – כלומר בגבולות ההבטחה. גם זו היא א"י המקודשת בקדושת שכינה והיה מותר ליצחק לגור בה. אלא שלא מצינו שיצחק נדד דרומה מבאר שבע, וצ"ע.

עוד יש לדחות את הראיות שהבאנו מעבר הירדן המזרחי, שאין לדמות את הקיני קניזי וקדמוני לחלקים אחרים של הארץ המובטחת. כי ארצות אלו נאסרו בכיבוש כל עוד הם בידי אדום עמון ומואב, ולכן אינם מוחזקים בידינו ולא נתחלקו לשבטים. מה שאין כן מקומות אחרים, כגון הנגב הדרומי שלא היה איסור לכובשם. הם אולי כן מוחזקים, ונתחלקו לשבטים וחייב מעשרות חל בהם כמו בעיקרה של א"י.

ח. מעמדה של מצפה רמון

עתה נבוא לעניין מצפה רמון. לאיזו ארץ היא שייכת, לראשונה, לשניה, או לשלישית? מסתבר שאינה בתחום עולי בבל שהרי היא דרומית לאשקלון, וגם לסוברים שרק הישובים דרומית מערבית לאשקלון הם מחוץ לתחום עולי בבל, אך הארץ מזרחית לאשקלון היא בתוך תחום עולי בבל. מצינו בנחמיה שבאר שבע הייתה מוחזקת בידי ישראל. מ"מ לא מסתבר שגם מצפה רמון בכלל תחום עולי בבל. הסברה נותנת שבאזור זה לא גרו יהודים בתוקפת בית שני. (מהנבטים שהתיישבו בנגב בתקופה מאוחרת יותר, אין להביא ראיה שגם ישראלים ישבו שם קודם לכן). מצינו במקרא שתחום הישוב בארץ היה בעיקר מדן ועד באר שבע, וכיבוש עולי בבל נעשה ע"י חזקת ישוב, וקשה להעלות על הדעת שהיה ישוב יהודי רצוף דרומית לבאר שבע.

יש להסתפק אם היא בכלל תחום עולי מצרים: מצד אחד ייתכן שאפילו עולי מצרים לא התנחלו באזור זה שהוא דרומית לים המלח, שהרי לא ידוע לנו בדיוק היכן היה הגבול של עולי מצרים בדרום. כי מים המלח נסב הגבול למעלה עקרבנים, ומשם צינה וחצר אדר ועצמונה. אין לנו שום מסורת שניתן על פיה לקבוע את הגבול הדרומי, וכל ההשערות כאן פורחות באויר. לפי שיטות מסוימות מצפה רמון היא בתחום עולי מצרים ולפי שיטות אחרות מחוץ לתחום זה. אלו ואלו בהשערות משערים.

גם אם נניח שמצפה רמון היא מחוץ לתחום התנחלותם של עולי מצרים, יש מקום להסתפק אולי חל על המקום דין קדושה ראשונה, שהרי שלמה המלך הגיע לאילת, ומסתבר שגם הדרך לאילת היתה בשלטונו, כלומר הערבה. כל זה נכלל בגבול ההבטחה שנאמר בה "ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים". לדעת הרדב"ז הכבוש עצמו מקדש גם ללא הקדשה בפ"ה (עיי' הל' תרומות פ"א), אך יש ספק אם גם אזורי הנגב הפנימי ובתוכם מצפה רמון היו בשלטונו של שלמה המלך.

אולם גם אם נניח שהנגב כולו היה בשלטונם של מלכי ישראל, והתקדש בקדושה ראשונה לא דומה קידוש אזור זה לקידוש תחום עולי מצרים, כי הוא לא נכלל בגבולות א"י שנאמרו למשה בפרשת מסעי, ולא בגבולות יהושע בן נון החופפים בעצם את גבולות פרשת מסעי. כיבוש הנגב קידשו לשעתו, אולם השאלה היא האם גם אחרי שבטלה קדושה ראשונה נשאר אזור זה בקדושתו לעניין חלה או לא. (עיי' מש"כ בזה באהלה של תורה ח"ג סי' א אות ד).

ולמרות שלדעת הרא"ש, ספר התרומה והרע"ב בהסבר דברי הירושלמי ארץ שהייתה בתחום עולי מצרים והתחייבה בחלה מהתורה נשאת בחיובה, מ"מ יתכן שלא אמרו זאת אלא בתחום עולי מצרים שנועד להתנחלות, ולא באזור זה שהיה מחוץ לתחום ההתנחלות. צ"ע גדול בכ"ז.

הספקות מרובים אפוא לכאן ולכאן. אך דבר אחד נעלה מעל לכל ספק, שמצפה רמון היא בתוך גבולות ההבטחה והיא חלק מא"י הגדולה.

ט. מצפה רמון אינה חו"ל

לאור האמור לעיל, א"א לתת למצפה רמון בשום פנים ואופן דין חו"ל. כי יתכן שהיא בכלל תחום עולי מצרים, ולכל הדעות היא בגבול ההבטחה לאברהם אבינו. גם אם נניח שאזור זה של הנגב ירד ממעלתה של א"י, אולם חו"ל ממש בודאי אינו. ואע"פ שיתכן שדינו לעניין חיוב הפרשת שתי חלות אינו כשתי הארצות הראשונות אלא כארץ השלישית, הרי גם למי שמשווה את הארץ הזאת לחו"ל גמורה, לא מסתבר לומר שגם לעניין אוכל ואח"כ מפריש דינו כחלת חו"ל.

מה גם שעצם ישיבתכם במקום זה מבוססת על ההנחה שמקיימים בו מצות ישוב הארץ, לפחות לדעת הרמב"ן והכפ"פ. גם לדעת התוס' אין ספק שהמקום הוא חלק מארץ ישראל, ואיך אפשר להחיל עליו דין השייך באופן מובהק לחו"ל?! גם לעניין יו"ט שני נוהגים מן הסתם רק יום אחד כבני א"י לכל דבר.

שמה של חלת חו"ל מעיד עליה: חלת חוץ לארץ, ומצפה רמון בודאי אינה חו"ל.

י. חלה בגוש קטיף

גוש קטיף שייך לארץ השנייה לעניין חלה, דהיינו מעיקר הדין יש להפריש בה שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, של אור יש לה שיעור ושל כהן אין לה שיעור. אולם איננו נוהגים בזה² להפריש בארץ השנייה שתי חלות, מאחר וכולנו טמאים איננו מפרישים חלה כשיעור אפילו לא בארץ הראשונה, שנתקדשה ע"י עולי בבל, ואנו מסתפקים בחלה אחת בשיעור מינימאלי – כזית – ולשורפה. ולכן גם בתחום עו"מ איננו נוהגים להפריש שתי חלות אלא די בחלה אחת בשיעור כזית. א"כ למעשה אין נפקא מינה בין חלה בגוש קטיף לחלה במרכז הארץ, דין אחד לשתייה. אולם נראה שמי שגלגל עיסה בגוש קטיף לא יוכל להפריש ממנה על עיסה שנתגלגלה במרכז הארץ כי אין מפרישין מן הפטור על החיוב. כך אנו נוהגים גם בתרו"מ, שאין מפרישין תרו"מ מגידולים שגדלו בתחום עולי מצרים על גידולים שגדלו בתחום עולי בבל.

אומנם המשנה מגדירה את תחום הארץ השנייה רק מכזיב והלאה. אולם, כאמור לעיל, אותו דין חל על הגבול הדרומי מאשקלון והלאה. לפי זה גוש קטיף אינו שונה מכל הנגב המערבי מאשקלון דרומית-מערבית. במקומות אחרים³ הארכנו להוכיח שאי אפשר לומר שהגבול הדרומי של עולי בבל הוא מאשקלון מזרחה. כי אז גם חברון ובאר שבע יוצאו מתחום עולי בבל וזה לא ייתכן. אלא הכוונה היא לנגב המערבי דרומית מערבית לאשקלון.

3. בנושא זה וביתר הנושאים התלויים בתחום עולי מצרים בדרום, עיין באהלה של תורה (ח"ג סי' א-ב, וח"ד סי' ו-ז וסי' מב).

הרב יגאל קמינצקי

דע מה שתשיב לעצמך שׁו״ת בנושא מצוות ההתיישבות בגוש קטיף

ש. מדוע עלינו להתעקש על המשך ההתיישבותנו כאן בגוש קטיף?
ת. מה השאלה?! גוש קטיף הינו עפ"י התורה חלק בלתי נפרד מארץ ישראל, וע"כ מוטלת עלינו החובה ליישבו בדומה לכל חבלי א"י.
ש. א"כ למה אנו שומעים לעיתים כמו בשנת השמיטה, שכביכול גוש קטיף אינו א"י?

ת. ח"ו. גוש קטיף נחשב לא"י לא פחות מתל אביב, חיפה וכו' לכל ענין כמעט¹, כמו מצוות ישוב הארץ, גבולות ההבטחה², קדושת השכינה שבה, וכו'. יש השלכות הלכתיות שונות ביחס לקיום המצוות התלויות בארץ, במקומות שישבו בהם עולי מצרים ולא ישבו בהם עולי בית שני³, אך אין זה פוטר מחובת ההתיישבות בחבל ארץ זה.

ש. תמיד אנו שומעים שיהודה ושומרון הם ערש ילדותנו, כאן גדלו מלכינו, שרינו, נביאינו וכו', אבל לא שמענו על הקשר ההיסטורי שלנו עם המקום הזה.
ת. באמת חבל. בספר בראשית מסופר שאבותינו אברהם ויצחק חיו בגרר, חפרו בארות מים, עבדו שדות והפריחו כאן את השממה וראו ברכה מרובה בעמלם⁴. גם

1. כפתור ופרח (פרק י). שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' רל"ד). רמב"ן השמטות לגיטין (אות ג). מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' כח). שבת הארץ (מבוא, פרק טו).
2. במדבר לד, א-ב.
3. רמב"ם הל' בית הבחירה (פ"ו הט"ז).
4. בראשית כ, א. בראשית כו, כ. בראשית כו, יב (רש"י במקום).

למדנו שאברהם אבינו כרת ברית עם אבימלך על העברת הבעלות של האזור לידי אבימלך, ועם ישראל משלם על כך מחיר כבד ביותר.⁵ עפ"י זהו החוקרים, אזורנו הינו חבל גרר המקראי.⁶ מצאנו עוד שיהושע התקשה לכבוש את ארץ פלישתים, ושבט יהודה בספר שופטים מנסה להשלים את המלאכה. בתקופת החשמונאים אנו מוצאים שליטה יהודית והתיישבות יהודים במקום. גם בתקופת המשנה והתלמוד מתקיים ישוב יהודי גדול באזור וכו'. במאורעות תרפ"ט נסו יהודי עזה על נפשם וכך פסק שם הישוב. קודם למלחמת השחרור הוקמה כפר דרום כאחת מאחת עשרה הנקודות שעלו בימי חומה ומגדל. ולאחר מלחמת ששת הימים יושב חבל עזה מחדש.

ש. מדוע א"כ חבל ארץ זה, לא חדר דיו לתודעת הציבוריות הישראלית?

ת. התפיסה הציונית של הרצל קבעה שמדינת ישראל הינה ערובה למקלט בטוח, וכל מאבק עליה הוא בבחינת "אין ברירה". לצערנו נושאי דגלה של תפיסה זו היו ונמצאים בעמדת הנהגה והשפעה במדינה שנים רבות. הפועל היוצא של קביעה זו הוא שחבלי א"י הינם נדל"ן שניתן לסחור בו תמורת שלום, בטחון, הכרת אומות העולם בנו, הפסקת האנטישמיות וכו', כשכל אזור נבחן לפי מידת הרנטביליות שלו ו"הסחורה" שניתן להפיק ממנו. חבל עזה נתפש ככזה שאינו יכול "לספק את הסחורה" בשל האוכלוסיה הערבית הגדולה והעוינת שבו, היוצרת בעיות ביטחוניות וכדו'.

ש. האם מותר לנו להתעלם ממצאות זה של רוב ערבי עויין בחבל עזה?

ת. עבורנו השיקולים לחיות בא"י בכלל ובגוש קטיף בפרט, אינם פרגמטיים. עבורנו כל א"י ובתוך זה חבל עזה, הם ארץ ההבטחה. קבלנו מהקב"ה את זכותנו על הארץ הזאת ואת חובתנו לממשה. "וירשתם אותה וישבתם בה".⁷ "שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצוות כולן".⁸ גם אם אנחנו מעוט והדבר כרוך בקשיים, אנו חייבים להתאמץ כדי לחיות בכל מרחבי ארצנו וליישבם. אין לשכוח שמדינת ישראל בעצמה, הינה מעוט בתוך רוב ערבי עצום, האם בשל כך תחלש אחיזתנו כאן?! להיפך, הדבר צריך לדרבן אותנו להביא לארץ יהודים רבים ככל הניתן, ולהפוך כל אזור שיש בו רוב ערבי, לרוב יהודי וכמו שנעשה במשך שנים, בגליל. [מעבר לכך, ברור לכל בר דעת, שישבתנו כאן תורמת לביטחון המדינה, בהיותנו חייץ בין הטרור למדינת ישראל.

5. רשב"ם (בראשית כב, א).

6. בר דרומא בספר "זוה גבול הארץ" (עמ' 109). ר' יצחק גולהר ב"אדמת קודש" עמ' קמה. דעת מקרא בראשית י, ט"ו, ובמפות שם. בראשית כ, א.

7. דברים יא, לא.

8. ספרי דברים (פיסקא ב ד"ה כי).

אילולא כך, כל כוח ההרס היה מופנה לתוככי הקו הירוק ועוד הרבה מעבר לכך, שהרי אז הייתה כמה מדינת טרור שלא היתה לנו כל שליטה עליה].

ש. כבר שנים רבות אנו בתוך מלחמה, על כל נוראותיה, מאז האינטיפדה הראשונה ועד למלחמת אוסלו הנוכחית, כשבמקביל סבלנו מייבוש, ניכור, ולאחרונה אף איום בעקירה. עד כמה חובה עלינו להמשיך לסבול ועד כמה מותר לנו להמשיך ולהסתכן עבור ישוב הארץ?

ת. למדנו בהיסטוריה על מסירות הנפש ועל הסבל הרב של ראשוני המתיישבים בדורות האחרונים, ר"י קארו ותלמידיו, האר"י ותלמידיו, תלמידי הבעש"ט, תלמידי הגר"א, החלוצים ומייבשי הביצות. כ"כ ראינו את מסירות הנפש ואת ההקרבה של לוחמי המחתרות, חיילי צה"ל וכו', אלמלא הם לא היינו נמצאים כאן היום. אנחנו ממשיכים את אותה הדרך, כשעפ"י ההלכה ישוב הארץ הוא מעשה הקשור לכלל ישראל שיש בו קדוש ה' או ח"ו חלול ה', ע"כ מותר להסתכן ולא פחות, לסבול עבור כך⁹, ודאי לעת גאולתנו¹⁰.

ש. האם גם על נשים וילדים מוטלת חובה זו?

ת. כל המתיישבים שהזכרנו לעיל, באו לכאן על טפיהם, נשיהם וזקניהם. ק"ו היום, כשבנוסף למצות ישוב הארץ אנחנו נמצאים בעצומה של מלחמת מצוה, של הצלת ישראל מיד צר¹¹, כשמוציאים אליה אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה¹². עפ"י, כיום, כל אחד שגר בגוש קטיף הוא חלק מן המערך הלוחם ולו בעצם ישיבתו, וכבר אמרו לי מפקדי האזור שהימצאות האזרחים במקום ובעיקר הנשים והילדים נותנת לצבא כוח ומוטיבציה להלחם. יתירה מכך, לולא ההתיישבות, צה"ל לא היה נמצא במקום והמצב היה מסכן את כלל ישראל וכפי שראינו לעיל.

ש. היום כשמדברים על פינוי הישובים [ח"ו, היה לא תהיה בע"ה] כיצד עלינו לנהוג?

9. נימוקי יוסף על הגמ' בסנהדרין (יח ע"א): "...רשאי לקדש את ה' ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם ליראה את ולאהבו בכל ליבם". עי' עוד תשב"ץ (ח"ג סי' רפח).

10. קול התור לתלמידי הגר"א פרק ג. דורש לציון לתלמידי הגר"א עמ' רד. עיין בהרחבה בספר: בין עם ישראל לארצו (הוצאת מדרשת נצרים עמ' 139), מאמר העוסק בהסתכנות למען ישוב הארץ.

11. רמב"ם הל' מלכים (פ"ה ה"א).

12. שם (פ"ז ה"ד).

ת. כוחה של אמונה מתגלה דווקא במצבים קשים. הקב"ה מעמיד אותנו בניסיון לא קל ועלינו להמשיך להתיישב, להיאחז, ולהעמיק שורשים מתוך אמונה גדולה ומתוך תורה גדולה ובכך להרבות כבוד ישראל וכבוד שמים.
ש. אבל איננו יכולים להתנהג כ"בת יענה" ולהתעלם מההכרזות של ראש הממשלה על עקירה וגרוש.

ת. למדונו חז"ל שאפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים¹³. ק"ו כשכבר היינו בסיטואציה הזו כמה פעמים כשהחמורה שבהן בתקופת ברק, שם כבר הכל היה חתום ונעול וברגע האחרון הקב"ה הצילנו מידם, ע"כ עלינו לפעול כמיטב יכולתנו ע"מ שנוכל לסכל תוכניות עוועים אלו.

ש. ובכל זאת הכרנו סיטואציה אחרת בימית, שם הסוף היה טראגי.
ת. אמת, אבל צריך גם לדעת לעשות את ההבחנות הנכונות. אם נעמיק נראה שיש הבדלים מהותיים בין שתי התקופות. ניתן היום להצביע על מרכיבים שיש היום ולא היו אז:

1. לצערנו, מרבית התושבים אז, הסכימו להיעקר תמורת פיצויים, כשבזה הם חיזקו את עמדת הממשלה, שחבלי א"י הם נדל"ן שניתן למכרם ולהחליפם בתמורות אחרות, ואת עיקר המאבק לעצירת העקירה ניהלו אנשים מבחוץ. ברטרופקטיבה היסטורית, הוכח שזה מה שאפשר את הנסיגה. היום ב"ה הצבור שגר כאן בחבל עזה הוא של מאמינים בני מאמינים, שזו ארצנו האלוקית המובטחת שלא ניתן להמירה בשום דבר, והוא יאחז בה בשיניים ובציפורנים כדי למנוע הרס ישובים, עקירה, גרוש, וטרנספר של יהודים מבתיים, [פעולות שמצד עצמן הינן בלתי מוסריות, בלתי חוקיות, בלתי אנושיות וחסרות אחריות, ברמה הלאומית והפרטית כאחד].

2. לאחר שהמלאך ניגלה אל מנוח ואשתו¹⁴, חושש מנוח שבשל כך הם ימותו. משיבה לו אשתו: "לו חפץ ה' להמיתנו ...לא הראנו את כל אלה..." [הניסים]. אומר על כך המלבי"ם במקום: "הלמתים יעשה פלאים?!", גם אנחנו רואים כאן בחבל עזה ניסים וניסי ניסים, גדולים ממה שראו מנוח ואשתו, ולענ"ד אף גדולים מניסי מצרים. ראתה שפחה על הים מה שלא ראו יחזקאל וישעיה¹⁵, אף אנו כן, אין כאן אחד שלא רואה גילוי אלוקים ממש. קרוב לארבעת אלפים פצמרי"ם שכל אחד הוא נס גלוי. צה"ל היוצא ונכנס אל הערים הערביות כמעט ללא נפגעים ב"ה, למרות מאות מטענים

13. ברכות (י ע"א).

14. שופטים פרק יג.

15. ילקוט שמעוני בשלח (רמז רמד, ד"ה עוזי וזמרת וכו').

וטיילי נ.ט. ושאר כלי משחית המופעלים סביבו. ההתיישבות שפורחת בצורה בלתי רגילה דווקא במצבים קשים כל כך בבחינת "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ"¹⁶. אף אנו נוכל לומר: לו ה' היה חפץ ח"ו, שההתיישבות היקרה הזו של גוש קטיף לא תתקיים, לא הראנו כל זאת, ואם הראנו, סימן שהקב"ה אוהב אותנו ורוצה בקיומנו לנצח. ניסים אלו לא ראו תושבי ימית.

3. חז"ל למדונו שלשקר אין רגליים והאמת היא נצחית. מול השקר הזה של הרצון לעקור ולהגלות יהודים מאדמתם בכלל ובעת גאולתנו בפרט, קיימת היום בחבל עזה אמת שאין חזקה הימנה. התיישבות מפוארת העוסקת בחקלאות, בחינוך ובישוב הארץ מתוך מסירות נפש, מתוך תורה, אמונה וגלוי כבוד ה'. מתוך חיים של צדקה וגמילות חסדים, של עזרה הדדית, חיים שהם דגם לחיים יהודיים אוטנטיים. מול אמת כזו כל שקר קורס!

4. כל אותם קורבנות עולה שהקרבנו במשך כחמש עשרה שנות מלחמה על קדוש ה', כל אותם יהודים שנרצחו בשל חייהם כאן על קדושת ה', הם כוח עצום של גילוי זכות כלפי עם ישראל ושבגינם הקב"ה יורד ממידת הדין למידת הרחמים¹⁷. לא פחות מכך, זו מסירות הנפש בחיים של כל המתישבים גברים נשים וטף, הממשיכים לבנות, לנטוע ולהיאחז באזור על אף הפצמרי"ם, הירי בצירים, החדירות לישובים וכו'.

ש. האם אני יכול להיות בטוח שלא תהיה עקירה?

ת. איננו יכולים להבטיח דבר. איננו נביאים ואיננו מבינים דרכיו של הקב"ה, "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרככם דרכי נאום ה'". יחד עם זאת, למדנו שהמעשים שלנו בהתאם לצווי¹⁸ ועצם האמונה בו הם הגורמים ופועלים את הישועה¹⁹.

ש. כל הזמן מטפטים לנו שהעם בעד המהלך הזה, האם אנו יכולים לפעול כנגד העם?

ת. לשאלה זו כמה תשובות:

1. איננו יודעים באמת מה דעת העם, מה עוד שהסקרים כוללים גם דעתם של ערבים שונאי ישראל. [שעצם הצגתם של אלו כצד בעניין, הוא דבר שאי אפשר להסכים לו, הן מבחינה תורנית והן עפ"י השכל הישר].

16. שמות א, ב.

17. ויקרא רבה (פר' כט, ט ד"ה דבר אחר בחדש השביעי), שבת פט ע"ב: "א"ל הקב"ה לאברהם בניך חטאו".

18. תוספתא ברכות (פ"ד הט"ו).

19. מכילתא בשלח (סוף פרשה ו). לשם שבו ואחלמה (ספר הדעה ח"ב, דרוש ה, ענף ד סימן ו).

2. אם למשל היו עורכים משאל בדבר בטול מס הכנסה, אין ספק שרוב מכריע של הצבור היה תומך בכך, האם זה היה הופך את המעשה לצודק, נכון, או אמיתי?!

3. לצערנו במשך שנים, עורכים לצבור שטיפת מוח כנגד ההתיישבות ב"גוש קטיף", מבלי שניתנה בידנו יכולת התגובה והצגת עמדתנו באופן הוגן. לו באמת היו מאפשרים לנו מבחינת משאבים וכלי תקשורת להסביר לצבור את ענינו של גוש קטיף ואת הצד הרעיוני והאמוני העומד בבסיסו, אין לי ספק שדעתו על הגוש היתה חיובית ביותר.

4. גם אם יש רוב, יש אמת נצחית שהיא חזקה יותר מכל רוב כזה או אחר. גם יהושע וכלב היו במעוט מול עשרה מרגלים. אם היו עורכים בזמנו משאל עם על הכרזת הקמת המדינה, רוב הצבור היה מתנגד לכך מטעמים של פקוח נפש. כפי שידוע, בן גוריון בקושי הצליח להעביר את ההחלטה במועצת העם. רק מאוחר יותר לאחר שהצלחנו, התברר שהוא צדק. בכל ההיסטוריה, החולמים והלוחמים נצחו בסופו של דבר את ה"ריאליסטים" כביכול. מספרים שנוצרי אחד שאל פעם את רבי יונתן אייבשיץ: הרי לפי תורתכם הולכים אחר הרוב א"כ אין לכם זכות קיום כי רוב העולם נגדכם? השיב לו רבי יהונתן: ב"ספק", הולכים אחר הרוב אך דברים ברורים ואמיתיים, שום רוב שבעולם לא יוכל לשנותם. אין אמת חזקה יותר מאשר שיבת ציון, שיבת עם ישראל לארצו ונחלתו ושיבה בה כולל בחבל עזה.

ש. כיצד ניתן להסביר שאנשים רציניים כמו מנחם בגין ואחרים, וכיום גם ראש הממשלה אריאל שרון, משנים בקלות כזו עמדות יסוד של חייהם?

ת. כל אמונה, חייב שיהיה לה עוגן איתן ע"מ שהיא תשרוד גם במציאות של משברים קשים. כשאנשים נאחזים בעוגן רעוע וארעי, ברגע שהוא ניתק ממקומו, כל האמונה מתערערת. הציונות החילונית האמינה שמדינת ישראל תיצור יהודי חדש, גאה, שישיל מעליו את היהודי הגלותי, קרי, את התורה והאמונה של הר סיני. היא האמינה שריכוז היהודים במדינת ישראל יפטור את בעיית האנטישמיות. היא האמינה שאומות העולם יכירו במדינת ישראל וכבדוה, ושניתן יהיה לעשות שלום עם אויבינו בדומה לשלום שנעשה בין עמים אחרים ולהגיע למדינה שיהיה בה שלום ובטחון. כשכל זה הופרך, העוגן נעקר, ואז האמונות, ההכרות והאידיאלים נתרסקו מכל תוכן, נתדלדלו ממקורן ונידפו כעלה ברוח.

ש. מה צריכה להיות מסקנתנו מהקריסה האידיאולוגית של מנהיגים כמו שרון ובגין?

ת. למדנו על בשרנו ובדרך הקשה, שללא עוגן של תורה ואמונה בהקב"ה, לא נוכל להתקיים כאן כיהודים במדינת ישראל. הוכח שללא תורה ואמונה, ההתבוללות תכה בנו, המדינה עלולה להפוך למדינה של כל אזרחיה, ללא דגל והמנון יהודיים, ללא צביון

יהודי כל שהוא ברשות הרבים וכו', דבר שח"ו עלול להוביל לחיסולה כמדינה יהודית. יותר ויותר למדנו שהכוח המעמיד והמניע את המפעל הציוני כולו זו התורה. אין היום התיישבות ללא תורה. אין בטחון ללא תורה. [כוח העמידה של המתישבים ביש"ע בא מתוך תורה וכבר הצהירו מפקדים בכירים בצבא, שלולא כוח העמידה של ההתיישבות במלחמת אוסלו, ספק אם מדינת ישראל היתה מחזיקה מעמד]. הולך ומתגלה לעין כל, שרק אמונה בתורה הגואלת, בכוחה ליצור ולהעמיד עם בריא וחזק, עם גאה שעומד איתן על עקרונותיו ועל קיומו.

ש. מה הכוונה לתורה הגואלת?

ת. הכוונה ללימוד תורה וחיים של תורה, מתוך הכרה והזדהות עם מהלכי הגאולה האלוקיים המתרחשים לנגד עינינו של שיבת ציון, קבוץ נידחי ישראל, ישוב הארץ, הפרחת השממה, הקמת מדינת ישראל והפיכתה לכסא ה' בעולם. רק מי שמסוגל לחבר בין תורה לגאולה, בין תורה לחיים, בין תורה למדע, לחברה, לכלכלה, לצבא, לביטחון וכו' רק הוא מסוגל להביא את מדינת ישראל אל היעדים אליהם היא צריכה לשאוף ולהגיע, עפ"י דברי נביאי ישראל וחז"ל. אין ספק שיותר ויותר חלקים בעם ישראל מגיעים למסקנה זו שיש צורך קיומי לשוב לערכי היהדות השורשיים.

ש. כיצד יש להתמודד מול חולשה בעת הזאת?

- ת. 1. חובה על כל אחד להתחזק באמונה, בעיקר ע"י לימוד נושאים העוסקים בהופעת ה' בהיסטוריה בכלל ולעת הקץ המגולה בפרט, כך גם נבין שהקב"ה מעמיד אותנו – מתיישבי חבל עזה – בניסיון כדי שנעמוד בו ונקדש את שמו ברבים.
2. להיזהר מדיבורים או פעולות היכולים להחליש את הסובבים אותנו בבחינת "לא ימס את לבב אחיו"²⁰.

3. להיזהר מלהוציא דיבת הארץ או המקום רעה, גם אם המצב קשה.

ש. כיצד עלינו להתייחס להצעות פסולות של "פיצויים"?

ת. ברור שאסור לחשוב או לדבר על כך, כיון שכל עיסוק בזה מחליש אותנו ומרחיק אותנו מן האמת. בקבלת פיצויים תמורת א"י ח"ו, יש חלול ה' נורא ושותפות לחטא ה"מרגלים" שמאסו בארץ חמדה. אשר על כך, כסף זה שיסודו בחטא, אין בו ברכה, והוא "עושר השמור לבעליו לרעתו"²¹.

20. דברים כ, ח. רמב"ם הל' מלכים (פ"ז הט"ו).

21. בדומה למובא ברמב"ם בהל' מתנות עניים (פ"י הי"ט), שמי שנוטל כסף שאינו מגיע לו, אינו מת עד שיזדקק לבריות, ק"ו כשדבר זה כרוך בחלול ה' בפרהסיה. כ"כ קיימים מחקרים על מקבלי הפיצויים בימית, המאששים קביעה זו.

ב"ה אנו רואים שכמעט לא נמצא בתוכנו, הצבור הנפלא הזה, מי שמתפתה ללכת בכוון זה. יחד עם זאת גם אם ימצאו פה ושם אנשים בודדים שיתפסו לחולשה כזו או אחרת, בטלה דעתם אצל רוב הצבור שאין לו כל חלק בחולשה זו. נזכור ונדע, שעניי כל ישראל לדורותיו כולל ה"מרגלים" שבכל דור, נשואות אלינו ע"מ שנקדש שם שמייים ושנכפר במסירות הנפש שלנו על הארץ, על חטאיהם כלפי א"י²². אם נעמוד איתנים ונגלה כבל עם ועולם ש"טובה הארץ מאד מאוד" וש"י היא מעל כל החשבונות, זה גופא יהיה זכותנו לגאולה וישועה, ובזה נזכה בע"ה לנאמר: "עתידה בת קול להיות מפוצצת בראש ההרים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו"²³.

חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו.

עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו א-ל.

כל כלי יוצא עלייך לא יצלח.

כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב.

ודבר אחד מדברין אחור לא ישוב ריקם כי א-ל מלך נאמן ורחמן אתה.

22. קול התור (נדפס בספר התקופה הגדולה לרב כשר, פרק ה עמ' תקלד).

23. ויקרא רבה (פרשה כז, ד"ה ר' תנחומא).

הרב יהודה זולדן

כשעם נשאל על ארצו

ההצעה לקיים משאל עם על פינוי יישובים מארץ ישראל מעלה מספר שאלות עקרוניות בדבר טיבו של הליך זה. האם נכון לקיים משאל עם על פינוי יישובים מארץ ישראל? איזו משמעות ערכית ורוחנית יש למשאל עם אם ח"ו תוצאתו היא לפנות יישובים מארץ ישראל ולהעבירם לריבונות נכרית?

זאת לא הפעם הראשונה בה הועלתה ההצעה לקיים משאל עם על חלקי ארץ ישראל. לפני מספר שנים דובר על חידוש המשא ומתן המדיני עם סוריה, ואז הועלתה אפשרות לקיים משאל עם על נסיגה מרמת הגולן. היו מנאמני ארץ ישראל שתמכו בעבר בדרך זו, כשהניחו וסברו שיהיה רוב, שיתנגד לפינוי ונסיגה מארץ ישראל. בדברים הבאים נטען שבעצם קיומו של משאל עם יש פגם רוחני וערכי, וכן כניסה לתהליכים בהם יתקיימו משאלי עם בשאלות כבדות העומדות על סדר יומה החברתי – פנימי של מדינת ישראל ועל אופיה של השבת במדינה, על סוגיות בתחום המעמד האישי – נישואין אזרחיים, גיור וכד', יכולות להוות גורם שלילי ביותר.

העם שלא שאלו אותו

בשעת מתן תורה, שאל הקב"ה את האומות האם הם מעוניינים לקבל את התורה. כל אומה בדקה וביררה האם התורה ומצוותיה מתאימים לה, והשיבו בשלילה. כשהגיע הקב"ה לבני ישראל, הוא לא שאלם, אלא: "ויתייצבו בתחתית ההר — מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם" (שבת פח ע"א). מדוע כל האומות נשאלו לרצונם, ואילו עם ישראל לא נשאל להסכמתו לקבלת התורה ומצוותיה? כששואלים, פירוש הדבר שאפשר להשיב תשובות שונות. אפשר לקבל את ההצעה אפשר לדחות את ההצעה, הדבר נתון לבחירה, תלוי ברצון הנשאל. לאומות העולם

ניתנה כביכול בחירה, על אף שמראש היה ברור שהם לא יבחרו בתורה, מפני שהתורה לא מתאימה להם ולא נועדה להם. עם ישראל לא נשאל, מפני שלעם ישראל כעם אין בחירה בענין זה. הנושא כלל לא עומד לדיון. כל קיומו של העולם תלוי בעצם נתינת התורה וקבלתה על ידי עם ישראל:

התנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלין התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובוהו" (שבת שם).
אמנם, לכל אדם פרטי יש בחירה חופשית אם לקיים את התורה ומצוותיה: "החיים והמוות נתתי לפניך, הברכה והקללה", והתורה מיעצת לאדם "ובחרת בחיים" (דברים ל, יט) אבל לעם ככלל, כציבור – אין בחירה!

תוצאות משאל העם הראשון על ארץ ישראל

פעם אחת בעבר, זמן קצר יחסית מאז מתן תורה, העלה עם ישראל לדיון שאלה נוקבת וקשה. הקב"ה ציווה את העם לעלות לארץ ישראל ולרשת אותה, והעם פונה למנהיגו, למשה, בתביעה: "נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ, וישיבו אותנו דבר" (דברים א, כב). האם כדאי, משתלם ולא מסוכן לעלות ולהתיישב בארץ. האם המצוה הזאת מתאימה לנו.

תשובות המרגלים – השליחים ידועות. ואולם, התשובות הן רק תוצאות השליחות. שורש הבעיה נעוץ בעצם העלאת השאלות, בעצם החיפוש אחר תשובות לשאלות טכניות, כביכול, שאינם ענייניות ואינם מהותיות ולא אמורה להיות להם כל השפעה בקשר לעצם קיום הציווי לכבוש את הארץ.

שליחתה של קבוצה גדולה זו ביחד, שנים עשר אנשים מכובדים, ראשי שבטים, שאינם דווקא מרגלים מיומנים, אינה מיועדת לשליחות – ריגול "צבאי". אנשים אילו אינם מחפשים תשובות אמיתיות לשאלות ה"צבאיות" אותם הם נשלחו כביכול, לבדוק. כששולחים מרגלים שולחים מעט אנשים בסתר, אנשים מיומנים. דף "השאלות" שהיו שליחי העם צרכים למלא, היה כיסוי לאי הרצון לנחול את הארץ: "מרגלים לא נתכוונו אלא לבושתה של ארץ ישראל" (סוטה לד ע"ב).

שניים בלבד, יהושע בן נון וכלב בן יפונה, היו היחידים שניסו איכשהו להציל את המצב, שניסו להחזיר את העם למצב הראשוני, ולומר להם שאין מקום לשאול את השאלות הללו. עצם העמדה לדיון ציבורי שאלה, האם עם ישראל מעוניין ורוצה בקיום מצוה זו או אחרת, הוא כשלעצמו פגם וחסרון באמונה ובשלמות התורה ומצוותיה.

דבקות חד צדדית בארץ ישראל

לאחר פרשת המרגלים מלמדת התורה (במדבר טו, כב-כו) על קורבן חטאת מיוחד במינו, שבא על חטא ציבורי בשגגה. הפסוק המסיים פרשה זו, הוא פסוק שאותו אנו מזכירים בתפילת ערב יום כיפור: "ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם, כי לכל העם בשגגה" (שם, כו).

התורה הסמיכה פרשה זו לחטא המרגלים, מפני שהפסוקים עוסקים בחטא ציבורי "בקהל שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם... או שישכחו את רוב התורה" (רמב"ן שם, כד). ציבור שמחליט שמצוה מסוימת לא מעשית ולא רלוונטית, ואי אפשר לקיים אותה ועל כן ניתן לבטלה – לכך יש קורבן מיוחד, חריג ויוצא דופן מכל הקורבנות האחרים. המרגלים והעם בעקבותם, סברו שבאותו הזמן ובאותם התנאים אי אפשר היה לקיים את הציווי לרשת ולהתיישב בארץ ישראל, וכפרתם הינה רק בקורבן מיוחד.

דבר דומה ניתן ללמוד מההתייחסות לבני גד ולבני ראובן. בקשתם התמימה כביכול לנחול בעבר הירדן, נתקלה בתגובה חריפה מצדו של משה:

האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה? ולמה תניאון את לב בני ישראל מעבר אל הארץ אשר נתן להם ה'? כה עשו אבתיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ. ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ אשר נתן להם ה'" (במדבר לב, ו-ט).
משה רבנו רואה בבקשתם, חזרה על חטא המרגלים. אי רצונם לנחול בארץ אשר ייעד ה' לעם ישראל מתפרשת כמרידה בה'.

והנה קמתם תחת אבתיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חרון אף ה' אל ישראל. כי תשובן מאחרי ויסף עוד להניחו במדבר ושחתם לכל העם הזה" (במדבר לב, יד-טו).

בני גד וראובן הבהירו שאין כונתם למרוד בה', והם התחייבו לכבוש את הארץ עם כל ישראל, ורק אחרי שהם עמדו בתנאי הם אכן חזרו לנחול בעבר הירדן. אבל למרות זאת נשאר איזשהוא חשש שמא היה פה נסיון להתנתקות חד צדדית מהארץ ומהאומה, ולכן כשהם עברו לעבר הירדן והקימו מתוך כונה חיובית מזבח לה', מיד היתה תגובה נזעמת מצד כל ישראל, והעם כולו עמד לעלות עליהם למלחמה.

מה המעל הזה אשר מעלתם באלקי ישראל לשוב היום מאחרי ה' בבנותכם לכם מזבח למרדכם היום בה'. המעט לנו את עון פעור אשר לא

הטהרנו ממנו עד היום הזה ויהי הנגף בעדת ה'. ואתם תשבו היום מאחרי ה' והיה אתם תמרדו היום בה' ומחר אל כל עדת ישראל יקצף. ואך אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ אחזת ה' אשר שכן שם משכן ה' והאחזו בתוכנו ובה' אל תמרדו ואתנו אל תמרדו בבנתכם לכם מזבח מבלעדי מזבח ה' אלקינו. הלוא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו" (יהושע כב, טז-כ).

הם מזכירים להם חטאים קודמים (עוון פעור, מעל עכן), הנחשבים כמרידה בה', וזאת מפני שהחטאים הללו נשאו אופי ציבורי. הם הטילו כתם ועוון על כל העם, על אף שבפועל לא הכל חטאו. כך רואה זאת הרמב"ם במורה נבוכים (ג, מא):

וכך אני אומר גם על ציבור מישראל, שהסכימו לעבור על איזו מצוה שתהיה ועשו ביד רמה, הרי אלו נהרגין כולם. נלמד את זה מפרשת בני ראובן ובני גד, אשר נאמר בהם 'ויאמרו כל העדה לעלות עליהם לצבא' (יהושע כב, יב), וביארו להם בשעת ההתראה שהם כבר כפרו בהסכימם על עבירה זו ויצאו מכלל כל הדת, והוא אמרם להם 'לשוב היום מאחרי ה' " (שם, כד).

חטא ציבורי חמור יותר מאשר חטא פרטי. כשכל עם ישראל או רובו, או אפילו רק קבוצה מוגדרת ממנו, שבט, קהילה וכד' מצהירים ומכריזים שהם אינם מעוניינים עוד בקיום מצוה זו או אחרת, שמבחינתם מצוה מסוימת מהתורה לא רלוונטית ואקטואלית לגביהם, זהו עוון חמור, יותר מאשר של אדם פרטי. כך הסביר זאת הרב יצחק עראמה בפירושו עקידת יצחק (בראשית, שער כ):

שהחטא הגדול אשר יעבור עליו איש איש מבית ישראל בסתר ושלא לדעת הרבים וברשות בית דין, חטאת יחיד הוא. והוא שבעונו ימות ע"י בית דין של מעלה או מטה וכל ישראל נקיים. ...אמנם החטא הקטן, כשיסכימו עליו דעת הרבנים והדת ניתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו, הנה הוא זימה ועוון פלילי וחטאת הקהל כולו, ולא ניתן למחילה אם לא בפורענות הקהלו והוא היה עוון סדוסו ומי שלא יקבל זאת בדעתו אין לו חלק בבינה ונחלה בתורה אלוקית."

דבריו אילו נאמרים בהקשר לפרשת סדוס, והוא מקיש ומקביל בין כל חטא ציבורי לבין חטאי סדוס. סדוס היתה עיר שהצהירה והכריזה שאין הם מקיימים מצוות שבין

אדם לחברו כמו חסד, צדקה, הכנסת אורחים ועוד. אורח שבכל זאת נכנס, נהגו כלפיו בצורה שלילית ביותר. כך מובא במדרש (בראשית רבה פרשה נ, ז):

רבי מנחמא משם רבי ביבי כך התנו אנשי סדום ביניהם אמרו כל אכסניא שהוא בא לכאן יהו בועלים אותו ונוטלים את ממונו. אפילו אותו שכתוב בו ושמרו דרך ה' אנו בועלים אותו ונוטלים את ממונו.

גם אדם פרטי שנוהג כך כלפי אורחיו הדברים חמורים. על אחת כמה וכמה כשעיר שלמה מצהירה על כך, ונוהגת כך בפועל. לעיר כזאת אין זכות קיום, היא נחרבת ונהרסת ולא נשאר ממנה שריד. כדברי הנביא (יחזקאל טז, מט-נ): "הנה זה היה עון סדום אחותך, גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה, ויד עני ואביון לא החזיקה. ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי". דינה של עיר הנוהגת כך הוא חורבן כדינה של עיר הנדחת: "והיתה תל עולם לא תבנה עוד" (דברים יג, יז).

דברים דומים מצינו אצל הראי"ה קוק בהתייחסותו בתשובה להתנהלות של רפורמים בבית כנסת. לאחר שהוא שולל לחלוטין את הישיבה המעורבת של נשים וגברים בבית כנסת, וזמרת נשים בו, הוא כותב (שו"ת אורח משפט או"ח סימן לה; מאמרי הראי"ה עמ' 514-515):

ומה שמחמיר את הענין של האיסור הוא, מה שנעשה בתור פעולה של קהל ועדה וישראל, שכבר כתב ע"ז הרמב"ם במורה נבוכים ח"ג פמ"א, שבכל איסור ובכל עברת מצוה שנעשה ביד רמה ע"י עדה מישראל יש לזה דין עיר הנדחת וחלילה לזרע קודש שיכנסו במצודה רעה כזאת. ההכרזה של קבוצה מוגדרת שהיא לא נוהגת ובמכוון ע"פ ההלכה והמצוה, היא חטא חמור.

עצם העלאת השאלה אם עם ישראל רוצה לסגת מחלקי ארץ ישראל ולהעבירם לידי ריבונות נכרית הוא דבר חמור. אך כשהרוב מחליט שהוא אינו רוצה בקיום המצוה הדבר חמור פי כמה!

ארץ ישראל מושאלת בידינו

ארץ ישראל שייכת לקב"ה, והוא זה שנתן אותה לנו לפיקדון ולמשמרת. אנחנו כעם משמשים בה רק כמוורשים. הבעלות היחידה על הארץ היא של ה' והוא המחייב אותנו במצוותיו לחיות בארץ כעם וכריבון. משאל העם האמיתי הוא הצבה קבועה של השאלה כיצד אנחנו כעם צריכים לחיות בה. ארץ ישראל היא "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית השנה" (דברים

יא, יב). מעשינו ופעולתנו כעם בארץ, קובעים ומשפיעים על דרישת ה' את הארץ: "ארץ ישראל – אם אתם שומרים מצוות, עיני ה' אלוֹקֵיךְ בה להשקותה במטר השמים מראשית השנה" (רשב"ם שם י). בעבר, כשעם ישראל לא התנהג בארץ כראוי, הוא סבל עונשים, ואף יצא לגלות ארוכה ומרה. לא בידינו להחליט אם אנו רוצים ומעוניינים לישב במקומות שונים בארץ. הארץ איננה רכוש פרטי של אף אדם מישראל, כולל לא של אף מנהיג, ואין בסמכות אף אחד להחליט אם עלינו לישב בארץ או לא. כך הסביר זאת הרב יוסף דב סולוביצ'יק (על התשובה, עמ' 76):

ארץ ישראל מוחזקת היא בידינו מאבותינו (בבא-בטרא קיט ע"א) האם פירוש הדבר, כי לכל יהודי חלק בשותפות על הבעלות לארץ ישראל? לא. ארץ ישראל אינה שייכת לכל יהודי ויהודי לחוד, אלא לכלל ישראל כחטיבה אחת ייחודית ועצמית... לי עצמי כפרט, אין לי כל תביעה או זכות על הארץ. זכותי האישית נובעת מכך שאני חלק מכנסת ישראל וחבר בה, וכיוון שהארץ שייכת לכנסת ישראל, הרי היא שייכת גם לי. הקניין של יהודי בארץ ישראל אינו חזקת יחיד אלא חזקת הכלל, חזקתה של ארץ ישראל כאישיות מטאפיזית.

מצוות ישוב ארץ ישראל היא מצוה בסיסית ומרכזית, ונצחית כמו כל מצוות התורה האחרות. על רכוש פרטי יכול בעל הרכוש לוותר, אבל על רכוש שנמסר לאומה בכללה מאת הקב"ה – אין אפשרות כזאת קיימת! ארץ ישראל היא ארץ ה'. עם ישראל ביישובו בה כעם – מגדיל את שכינת ה' בארץ. על דבר שאיננו בעלים עליו, איננו יכולים להישאל.

אפשר לערוך משאל עם בנושאים שאינם קשורים לקיום תורה ומצוות, והם אכן יכולים להיות תלויים ולהיקבע על פי דעתם של רוב הציבור, כמו למשל בענייני מסים, מינהל וסדר וכדומה, ובעניינים אלה יהיה לכך תוקף מבחינה הלכתית גם אם דעת הרוב במשאל תהיה בניגוד לשלטון, והשלטון יאלץ לקבל זאת. אולם על קיום תורה ומצוות א"א לערוך משאל עם.

לתוצאות משאל על מצוה אחת מהמצוות, או אפילו על אות אחת מהתורה – אין כל ערך וכל משמעות, מבחינת נצחיות עם ישראל, תורתו וארצו. "אנו מושבעים ועומדים מהר סיני" (שבועות כב ע"ב) לקיים את התורה והמצוות. שום שבועה אחרת, התחייבות או החלטה אחרת לא יכולה להפקיע מעלינו את החובה הזאת, וכך כותב הרב יוסף דב סולוביצ'יק בהמשך דבריו (שם עמ' 142-3):

השתעבדות אחת בלבד יש לנו, והיא לקב"ה ולתורה שנתן לנו כדרך חיים

ולסולם ערכים רוחניים שהיתווה לנו... זהו האידיאל של היהדות הגלום בתפילת 'מלכויות'. משפחה, חברים, ידידים, מדינה – כל אלה אינם משעבדים אותנו שעבוד גמור. השבועה היחידה המשעבדת אותנו היא השבועה להקב"ה "כי לך תכרע כל ברך וולד, אך לד' תשבע כל לשון". השבועה היחידה היא זאת שנכרתה עליה הברית "לעברך בברית ה' ובאלתו". שבועה זו משחררת משבועות ושעבודים אחרים. אם אדם קשור בשעבודים ושבועות אחרים אינו יכול לקבל עליו שבועה זו. "אמר משה לישראל: על דעתכם אני משביע אתכם?" (שבועות לט ע"א), כסבורים אתם כי זוהי התחייבות ככל ההתחייבויות האחרות שלכם? לא! "על דעתי ועל דעת המקום אני משביעכם!" – כל השבועות וההתחייבויות האחרות בטלות ומבוטלות כשאדם חופשי ובן חורין גמור בא להתייצב לפני ה' ולעבור בבריתו ובאלתו.

בין בחירות, סקרי דעת קהל לעומת משאל עם

עם ישראל שב הביתה, ונהיה לריבון ושליט בארץ ישראל. יש מקום לשיפורים רבים במה שקשור לתכנים הרוחניים של אורחות החיים במדינה, בכל מה ששייך להיותה של מדינת ישראל מדינה יהודית שורשית ולא רק מדינת היהודים. יש קבוצות ומפלגות שונות שמתמודדות על ההנהגה והשלטון, כשמטרתן בבסיס היא לתועלתו וטובתו של עם ישראל בארץ ישראל לפי השקפת עולמם. יש ובמצע מפלגה או תנועה, הן דוגלות לעיתים גם בנושאים שאינם עולים בקנה אחד עם תורת ישראל. מצע שיש בו דברים הנוגדים את התורה וההלכה, אף הוא בעייתי. אעפ"כ, קבוצת המצביעים שתומכת בהם ובמצעם, אינם קובעים עדיין בכך שום דבר מוגדר ומעשי, מפני שהם מצביעים על תחומים ונושאים שונים ורבים. מה גם, שמפלגות לא תמיד מיישמות ומקיימות את מה שהבטיחו בעצמן, לטוב ולרע. לא רק זאת, גם שממשלה מקבלת החלטה ברוב קולות הנוגדת את התורה וההלכה, הדבר אמנם חמור, אך עדין איננו כ"כ חמור כמו אם רוב העם מקבל החלטה כזו. תמיד יהיה ניתן לטעון שהממשלה עשתה זאת שלא לדעת העם ורצונו, ושהיה כאן צירוף מקרים כזה או אחר כשקבלו את ההחלטה, ואין היא משקפת את הרצון האמיתי של העם התואם את המחויבויות שהתורה הטילה עלינו לקיים. כך גם ביחס לתוצאות סקרי דעת קהל הנערכים בתקשורת. גם אם תוצאות סקר כזה הוא שלילי ביחס למה שאמור להיות מבחינת דרכה והוראתה של התורה, גם כאן נוכל לטעון שהסקר

איננו מאפיין, והמדגם איננו מלמד על הכלל, וגם הנסיון מורה שסקרים הם מדע ממש לא מדויק, ולעיתים עם סטיות חריפות והפוכות.

אולם, כשמציבים בפני הציבור שאלה אחת, מוגדרת, לא מכלול של נושאים, ותוכנה ואופיה של השאלה הוא דבר שקשור לקיום ו/או ביטול מצוה, ועל אחת כמה וכמה מצוה בסיסית ומהותית כמו ישיבה במקומות מסויימים בארץ ישראל, או מסירתם לזרים, עצם העלאת השאלה הינה חמורה, ועוד יותר חמור אם הרוב יכריע שהוא איננו רוצה בקיום מצוה זו. כאן מתגלה שרצון רובו של העם הוא שלא כרצון ה' המתגלה אלינו בתורתו.

גם במישור הפרקטי המעשי – מאז קום מדינת ישראל לא נערך אף פעם משאל עם בשום נושא שהוא. פתיחת סידרה של משאלי עם ממוקדים בנושא אחד, יכולה להעלות על סדר היום הציבורי נושאים נוספים הקשורים, למשל, לשמירת שבת, כשרות, יחסי אישות ומכלול שלם של נושאים הקשורים לחיי הדת במדינה. אף אחד איננו יכול לערוב שבשיטה שכזו של ברור רצונו של רוב העם בנושאים כאלו ואחרים, תהיה ידו של הציבור שומר התורה והמצוות על העליונה.

לא יפסק לעולם חזון ארץ ישראל השלמה

משאלת הלב הגדולה ביותר היא שבכלל לא תובא שאלת משאל עם על מצוות ישוב ארץ ישראל בפני העם. לא יהיה ניתן להפריד בין תושביה היהודים ואלה שאינם יהודים במשאל, ויצא אז שהגוים שותפים בהכרעה בעניינים שהם עצם קיומנו – ישיבה בארץ ישראל. ומה גם שחלקם הגדול מעוניין אף הוא שארץ ישראל לא תהיה בריבונותו של עם ישראל אלא בריבונות זרה. "אחת שאלתי מאת ה' שבתי בבית ה' כל ימי חיי", המשאלה הגדולה היא שלמות בעבודת ה' ובקיום התורה והמצוות, בשמחה ובהפנמה גדולה, וללא שום רצון לבטל, לדחות ושלא לקיים "לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו".

ממשלה ושלטון כלשהו לא יעלו לדיון ציבורי ולמשאל עם שום שאלה ערכית, ולהעמידה במבחן הרצון אם מעוניינים בה או לא, אם יהיה להם ברור שהעם דבק בתורה ובמצוותיה ובערכיה ההיסטוריים של האומה. לא רצון כזה או אחר המונע לעיתים מחולשות זמניות ורפיון רוח יכתיב את המהלכים הנצחיים של עם ישראל. עם הנצח לא מפחד מדרך ארוכה, גם אם הדרך תארך עוד, ויקח זמן לממשה. לא קושי בטחוני או כלכלי אף אם הוא אמיתי ובעיתי במיוחד, ישבש את המהלך.

הרצון האישי בנקודת זמן כלשהו במהלך ההיסטורי, איננו יכול לבטל את המטלות והיעדים של עם ישראל באשר לחובת ההתיישבות של עם ישראל בארץ ישראל ושל שמירת התורה והמצוות בכלל. גם אם חס ושלום תובא שאלה מעין זו למשאל עם ורוב

הציבור היהודי יאמר ויזהיר שאין הוא מעונין לישב בחלקים מסוימים בארץ ישראל, וגם יממש ח"ו את הצהרתו, מלבד החומרה שבדבר והיותו נושא אופי של חטא ציבורי ומרידה בה', הוא גם איננו יעיל. הצהרה ונסיגה זו היא זמנית וארעית, ואין לקביעה זו שום משמעות באשר לחובתו הנצחית של עם ישראל לישב את ארץ ישראל על פי גבולותיה ומרחביה, כדברי הרמב"ן (ספר המצוות מצוה ד):

שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והיא מצות עשה לדורות.

שאלת משאל עם על חלקי ארץ ישראל עלתה לצערנו כבר בעבר, וכך הגיב על תוקפו ומחויבותו של משאל זה, מו"ר הרב צבי יהודה קוק (להלכות ציבור עמ' צט-ק):
ב"ה כ"ד מרחשון התשל"ז

להזכיר

כלפי הדברים הבטלים על עריכת "משאל עם"

ביחס אל יהודה ושומרון נחלת אבותינו וממלכתיותינו ונבואתנו

הארץ הזאת, לכל מרחבי גבולותינו, כולה שייכת לכל עם ישראל כולו, לכל בני ובנות ישראל בכל מקום שהם. הקרקע שלה כולה איננה נגזלת, ולא תיגזל מאת עם ישראל כולו, מאת בני ובנות העם הזה כולם. אנו מיליוני היהודים הנמצאים כאן הננו נציגים שליחים של העם הזה, הננו חלק חשוב של העם הזה, ולא רובו שככולו. הממשלה של שטחי הארץ הזאת ושלנו היושבים בה, איננה הממשלה של שטחי הארץ הזאת ושלנו היושבים בה בארצנו זאת. אנחנו הנציגים השליחים של עמנו בשונו ציונה, אין לנו כל זכות וכח משפטי והיסטורי בשם עם ישראל לכל סידורים קבועים בבעלות חלקי ארצנו זאת. כל סידורים שיעשו, חלילה, בניגוד לשאיפות המוחלטת של כל חלקי ארצנו זאת אל עם ישראל, הם שלא כהלכה ושלא כצדק ההיסטורי, וכמפורש בתורה ובנביאים האלוהיים, והם בגידה ומעילה בשליחותינו ותפקידינו וייעודינו, מתוך טשטוש – תודעה גלותי, והרי הם בטלים ומבוטלים ואין להם כל ערך ממשי מציאותי וחוקי. "ואי עבד לא מהני". ודבר בורא השמים והארץ וקורא הדורות, הבוחר בעמו ונחלתו, ומשיב בניו לגבוליהם, ומחזיר שכינתו בתוכם, קיים וקבוע לעד לעולם.

במלוא חוסן ראיית הישועה השלימה

צבי יהודה הכהן קוק

ארץ ישראל איננה נתונה לבחירתנו. אנו כאומה מחויבים ליישבה ולפתחה, ודבר ה' אלוהינו יקום לעולם.

שנת מעשר עני – רווחה, חסד וצמיחה כלכלית

שנת מעשר עני

שנת תשס"ד היא שנת מעשר עני, בשנה זו בנוסף על מתנות עניים וצדקה הקבועות יש לתת עוד מעשר עני מהיבול החקלאי. הנתנה היא עשירית מהתוצרת החקלאית, משמעות הדבר בחקלאות המצליחה היא, הפרשה של אלפי שקלים (עשרות אלפים, ולעיתים גם מאות אלפים). מאידך, יתכן ומבין המחויבים בנתנה ישנם כאלה הנמצאים במצב כלכלי קשה ובקושי מצליחים להתקיים, ועבורם נתינת מעשר עני יכולה להיות מתנה קשה.

בשל המציאות החברתית – כלכלית – לאומית הקיימת במדינת ישראל, נערכו בשנה האחרונה מספר כינוסים שזכו לתמיכה ולליווי תקשורתי מסיבי (וקיסריה, שדרות), בהם דנו בסוגיית החברה הישראלית, במעמד הקשה של המשק מחד, ובשכבות החלשות והתמודדותן עם המציאות הכלכלית הקשה בה נתונה כלכלת המדינה בשנים האחרונות. בדיונים הציבוריים לא נשמעה התייחסות תורנית והלכתית, לשאלות הקשות שמדינת ישראל, כמדינה וכחברה מתלבטת בהם. בו בזמן שלהתמודדות עם העוני, עם סגירת פערים בין עניים ועשירים יש התייחסות רבה ועמוקה במקרא ובחז"ל, עם ישראל הוא עם של חסד וצדקה והם יסוד החברה היהודית מאז ומתמיד. אלא שיש צורך לתרגם את האמור במקורות למציאות הקונקרטית הקיימת, ובעצם כמו בכל תחום הלכתי אחר.

מכון התורה והארץ מקיים מדי שנה, ובמשך כחמש עשרה שנה, כנס שנתי העוסק בסוגיות שונות הקשורות למצוות התלויות בארץ. בשנה זו שנת מעשר עני, הרחבנו את העיסוק הרבה מעבר לעיון ממוקד בסוגיות הקשורות למעשר עני, וכותרת הכנס היתה: תשס"ד – שנת מעשר עני – רווחה, חסד וצמיחה כלכלית. דיינים, רבני ערים ויישובים, רבני מכון התורה והארץ, שר העבודה והרווחה, מרצים אנשי אקדמיה ואנשי שטח עסקו מזוויות שונות בשאלות הקשורות למעשר עני ולמתנות עניים בכלל, תוך התייחסות למציאות החברתית בדינת ישראל כיום.

שאלות שעלו ונידונו בכנס

כיצד מקיימים כיום את מצות הפרשת מעשר עני במסגרת התיישבות חקלאית?

כיצד מחשבים את הסכומים השונים להפרשה, ולמי הם ניתנים? מהם סדרי העדיפות במתן תמיכות ועזרה ממשלתית על פי ההלכה, ובמיוחד כשיש צורך לקצץ ולא ניתן לתת לכל? למערכת הבריאות הנתונה בקשיים, לטיפול בקשישים, למערכת החינוך, לעיירות הפיתוח, למשפחות חד הוריות, להתיישבות, לישיבות ולמוסדות תורה, ועוד ועוד? אדם פרטי שואל את עצמו שאלות דומות אך אחרות. למי לתת צדקה? לעני המחזר בפתח, לפני טלפונית דחופה למימון ניתוח בחו"ל, לתרום לישיבה הנמצאת על סף קריסה כלכלית, לנפגעי טרור, לספר תורה ולבנין בית כנסת חדש, או לארגון חסד המחלק מנות אוכל לשבת לנצרכים?

ובכלל, מה היחס שבין חובות הפרט לדאוג לצרכיהם של עניים, לבין חובת הציבור – הקהילה, והמדינה? מתי זו חובה אישית המוטלת על כל אדם לדאוג לכך שלא יהיו עניים בעירו, ומתי יש להשאיר את הטיפול לגופים ציבוריים – מוסדות רווחה, ביטוח לאומי, הסתדרות עובדים וכד'?

האם המדיניות החברתית – כלכלית שנוהגת בה ממשלת ישראל בתקופה האחרונה, קיצוץ בתמיכות שונות, הפרטה וצמצומים, האם זו מדיניות צודקת ונכונה על פי ההלכה? והאם נכונה התפיסה שעל מדינת ישראל להיות מדינת רווחה, ואם כן במה הדבר מתבטא? האם השיטה הנהוגה במדינת ישראל על פיה ניתנים תמיכות ועזרה לעניים לא יוצרת מן "מלכודת עוני", לפיה במצבים מסוימים אדם שיקבל תמיכות וקצבאות אחרות, מקבל ומרויח יותר, לו הוא היה צריך לצאת לעבוד? באותו שלב בו החברה הקרובה של העני – הנצרך, מסייעת לאותו עני, או לאדם שפוטר מעבודתו ומצבו הכלכלי מדרדר, מה נדרש לעשות? חז"ל דרשו: "אשר יחסר לו – אפילו סוס לרכוב עליו" (כתובות סז ע"ב) – להשאיר את אותו שירד מנכסיו, במעמדו הקודם. מה משמעות הדבר במציאות ימינו? עד כמה נדרש לדאוג למחסורו של אותו עני ומשפחתו?

מאידך, האמנם עטיפתו של אותו עני בתמיכה כלכלית היא הדבר הנצרך, או שיש עדיפות קודמת לעשות כל שניתן, על מנת להחזירו למעגל העבודה? מאיזה שלב מותר לאדם ליטול צדקה מאחרים, מה נדרש ממנו לעשות לפני שהוא מקבל תמיכה מאחרים? מה הדין כשהוא לא רוצה לסייע לעצמו ולנסות למצוא עבודה או שהוא איננו מוכן לקבל כל הצעת עבודה שמציעים לו, אלא הוא מעדיף לקבל תמיכה מאחרים, ממוסדות חסד או דמי אבטלה? האם חייבים לסייע לו?

בחוברת זו (ובחוברות הבאות) מובאים דבריהם של מספר דוברים בכנס. מאמריהם הם על בסיס הרצאותיהם בכנס.

הרה"ג שלמה דיכובסקי שליט"א

"די מחסורו" - קריטריונים וגבולות

א. חובת היחיד והציבור

שתי סוגיות בהלכות צדקה בגמרא (כתובות סז ע"ב):

ת"ר, די מחסורו, אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו. אשר יחסר לו, אפילו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלושה מילין. בגמרא בבבא בתרא (ט ע"א): "תנן התם, אין פוחתין לעני העובד ממקום למקום מככר בפונדיון מארבע סאין בסלע...תנא, אם היה מחזר על הפתחים אין נזקקין לו". הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ז הל' א-ז), פסק כשתי סוגיות אלו. בתחילה כתב: מצוות עשה ליתן צדקה לעניי ישראל כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת... לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו... אפילו היה דרכו של זה העני לרכב על הסוס ועבד רץ לפניו... שנאמר די מחסורו אשר יחסר לו".

בהמשך פסק הרמב"ם: "ועני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת".

הטור (יור"ד סי' רנ), הביא שני פירושים בזה. הרא"ש פירש שעני המחזר על הפתחים גבאי צדקה אינם נותנים לו מן הקופה, אלא מתנה מועטת. ואילו דעת הרמב"ם לפי פירוש הטור, שעל כל אדם אמורים הדברים, "דכיון שהוא מחזר אין האחד צריך לתת לו די מחסורו". בבית יוסף הקשה על הטור בדעת הרמב"ם: "דמשמע שאם אינו מחזר על הפתחים צריך האחד לתת לו די מחסורו?" על כן פירש הב"י שגם דעת הרמב"ם היא כדעת הרא"ש. כמסקנת הב"י פסק גם הרמ"א (יור"ד סי' רנ סעי' א): "דכל זה בגבאי צדקה או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו אלא

מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו יתן לו היחיד אם ידו משגת". הב"ח שם הסיק כדעת הרמב"ם והטור.

מכאן שישנן שתי דעות ביחס לעני שאינו מחזר על הפתחים. לדעת הרא"ש אין חיוב על היחיד לתת לו די מחסורו, והחיוב הוא רק על הרבים או על גבאי הצדקה. אילו לדעת הרמב"ם, יש חיוב גם על היחיד לתת לו די מחסורו. הש"ך (סי' רנ"א) כתב שגם לדעת הרמב"ם, חובתו של היחיד לתת כדי מחסורו היא רק כשאין רבים אצלו או כשאין יד הרבים משגת. בעני המחזר על הפתחים, אין חיוב ליחיד לתת לו את כל כדי מחסורו, ויכול להסתפק במתנה מועטת.

ב. חלוקת משאבים

לציבור ישנן מגבלות כאשר יש צורך להושיט עזרה לחלשים. השאלה היא בסיסית: כיצד מחלקים משאבים מוגבלים? האם צרכי ציבור לחינוך ולתרבות למשל, נדחים מפני הצורך לסייע לחלשים די מחסורם? הרי אין סוף לדבר! צרכי עמך מרובים – האם הציבור נדרש לתת הכל לנצרכים, ולוותר לצורך כך על נושאים אחרים כמו חינוך ותרבות? ובפרט, כאשר מדובר בצדקה כדי מחסורו, שהיא מן הדברים שאין להם שיעור.

בגמרא בנדרים (פ"ב) נחלקו במעין של בני העיר שבו משתמשים בני העיר לכביסה, ואנשים מחוץ לעיר זקוקים למעין למי שתיה. לדעת חכמים, חיי אחרים קודמים לכביסתם של בני העיר, ואילו לדעת ר' יוסי כביסתן קודמת לחיי אחרים. הר"ן מפרש שלפי חכמים שתית אחרים קודמת לכביסת בני העיר, כי יש בשתיה חיי נפש, ואילו לר' יוסי כיון "שבמניעת כביסה איכא צערא טובא, חיי נפש הוא". מבואר, כי צרכי רבים גם שאינם פיקוח נפש, שקולים כנגד פיקוח נפש, ועדיפים מהם.

הלכה דומה יש לגבי כיבוי דליקה בשבת בעיר. המשנה ברורה (סי' שלד ס"ק עג) כתב בשם אליהו רבה:

ומזה יצא ההיתר לכבות הדליקה בכל מקום, כיון דאפשר אם לא יכבנה אל יחסר מהיות שם בעיר זקן או חולה שאין יכול לברוח ותבוא הדליקה עליו.

לא מדובר כאן בגדרים הרגילים של פיקוח נפש, כי לא ברור כלל שיש כאן זקן או חולה, וגם אם ישנו, מי אמר שלא יוכל לברוח או שלא יוכלו למלטו. מכאן, שלגבי ציבור גם חשש סכנה נחשב לסכנה שמחללים עליה שבת.

הלכה דומה יש לגבי שביעית. בגמרא בסנהדרין (כו ע"א) הכריז רבי ינאי: "פוק וזרעו בשביעית משום ארנונא". התוס' שם שואלים:

וא"ת ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאוריתא? וי"ל ... דפקוח נפש הוא ששואל המלך מס ואין להם יפרענו ומתים בתפיסת המלך.

גם כאן לא מדובר בפקו"נ במושג המקובל אצל יחיד, שהרי הדין הוא שאדם חייב למסור את כל ממונו שלא לעבור על דברי תורה, ולמה לא נאמר שימכרו את שדותיהם לנכרים ויחפשו לעצמם פרנסה אחרת? על כרחך, שבציבור יש גדר אחר של פקו"נ.

גם בעניין פדיון שבויים קיימת הלכה דומה. ההלכה אומרת שאין פודים את השבויים יותר מכדי דמיהם משום דוחקא דציבורא (גיטין מה ע"א). החתם סופר (שו"ת חו"מ סי' קעז) שאל, מדוע דוחקא דציבורא מונע פדיון שבויים יתר על דמיהם, הרי עוברים על לא תעמוד על דם רעד? וכתב: "דלא אמרה אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת, אבל ציבור הנדחק ובפרט בזמן שאומות העולם תקיפים על שונאי ישראל, הוי דוחקא דציבורא" מסקנת הדברים ש"דוחקא דציבורא" מהוה גורם הלכתי, שעומד בפני פקוח נפש ובודאי בפני הלכות צדקה וכדי מחסורו. צרכי ציבור דוחים גם כן את דוחק היחיד, ובכלל צרכי ציבור גם מה שאינו מוגדר כפקו"נ, כגון כביסה, כל שהוא צורך לחיים נורמלים של הציבור. על כן, אין הציבור חייב לוותר על צרכי חינוך ותרבות, בכדי לפרנס עניים, ובודאי שאינו חייב לוותר על צרכיו בכדי לתת להם מעבר לקיום מינימלי, כדי מחסורם. אין כאן המקום להגדיר את צרכיו של הציבור. לא ראי זה כראי זה, ולכל גוון בציבור הישראלי יש צרכים מיוחדים הנוגדים לא פעם את צרכי זולתו. באופן עקרוני, הציבור מחוייב לספק את הצרכים של כל גוון ושל כל קבוצה, ויש להביא בחשבון צרכים אלו, גם במסגרת חיוב צדקה.

ג. סיפוק צרכי העני - סוס לרכב עליו

האם ניתן לדרוש מן הציבור או מן היחיד לספק לנצרכים את כל מחסורם, לפי ההוראה המופלגת של "סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו"?

בערוך השולחן (יו"ד סי' רנ, יא) כתב:

מדין התורה ליתן לעני די מחסורו אשר יחסר לו...וכל זה היה טוב בזמן שהיו ישראל על מכונם, שרובן ככולם היו בע"ב מתפרנסין בכבוד, ועניים היו מועטין, היתה הצדקה מספקת לדי מחסור העניים. אבל בעוה"ר זה

הרבה מאות בשנים שנדחינו מדחי אל דחי ואין לנו לא קרקעות ולא דבר קיימי ופרנסתינו מאויר... ונתרבו העניים והעשירים נתמעטו, ואין בגדר כלל להספיק לכל העניים כלל מחסורם... וע"פ רוב העניים הפשוטים שבעים ללחם והמפונקים גוועים ברעב... למשמע אוזן דאבה נפשנו, כי אין מעמד מפני ריבוי הנצרכים – ה' ירחם.

המסקנה איפוא, שבנסיבות אלו, אין חובה לתת לעניים ספורים די מחסורם, ועדיף לחלק את דמי הצדקה לעניים רבים לצרכים בסיסיים.

הבחנה דומה מוצאים בב"ח (טור או"ח סי' תרצה) לגבי מתנות לאביונים בפורים: והנה לאשר לא יחדל אביון מקרב הארץ ורבה העזובה, מצוה לחלק ולתת לכל אביון מתנה אחת, כי כך כתבו הקדמונים, והשכל ג"כ יחייב אותו, כי מי שיש לו ק' זהובים ליתן לעניים, שגדול שכרו שיחלקם לק' עניים, מאשר יתן כל ק' זהובים לעני אחד או שניים, כי זה שנתן לק' החיה ק' נפשות.

קדם לב"ח הרמב"ם בפירוש המשנה. במשנה באבות (ג, טו) נאמר: "והכל לפי רוב המעשה", פירש הרמב"ם:

אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינרים, או עשה צדקה לעני במאה דינרים שהוא די מחסורו, כמו שפדה עשרה אסירים או השלים חסרון עשרה עניים כל אחד בעשרה דינרים.

כך גם פירש הרע"ב שם. אומנם היעב"ץ בפירושו לחם שמיים על אבות, חלק על כך (ועיין גם בדבריו בשו"ת שאילת יעבץ חלק א סי' ג) אבל בשו"ע (יור"ד סי' רנז, ט) פסק: "לא יתן אדם כל צדקותיו לעני אחד בלבד". מקור דברי השו"ע, כפי שציין באר הגולה, מהגמרא בעירובין (סג ע"א): "כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם". כתב המרדכי (ב"ב פרק א סי' תקכ): "מכאן שלא יתן אדם כל צדקותיו לקרובו אחד ולהניח שאר קרובים", ועיין בביאור הגר"א שם שציין לשו"ע את התוס' בקידושין (כז ע"א ד"ה נתון) שרבן גמליאל רצה לחלק מתנותיו לעניים רבים כדברי הגמרא בעירובין. (ואם כי עיין בכל זאת בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קב).

עכ"פ ברור להלכה ולמעשה, שבמקום שהמשאבים מוגבלים אצל הכלל או אצל הפרט, יש להעדיף ולתת מעט לרבים מאשר הרבה למעטים. ההלכה של כדי מחסורו, אמורה במשאבים שאינם מוגבלים, או שישנם עניים מועטים.

בנושא זה ישנם פסקי הלכה מעניינים בספרו של הרב משה שטרנבוך (סגן ראב"ד של העדה החרדית) שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תקס אות יז, הכותב:

שמעתי מפי זקני... שרבינו הגר"א זצ"ל אמר, שהמצוה המובחרת בצדקה היא להשיא עני או עניה... אבל היינו הצרכים ההכרחיים בלבד, אבל כשדורשים דירה וצרכים יותר מההכרח וכפי הנהוג, אף שגם בזה מצות צדקה, אין להעדיף הכנסת כלה או חתן על שאר צדקה.

פסיקה נוספת הביא (שם סי' תקעז) ביחס לשאלה על איסוף כספים לצדקה עבור קניית דירה לבן תורה בירושלים או בבני ברק, כאשר ניתן לקנות במחיר זול בהרבה באשדוד או בצפת. והביא בשם האדמו"ר מגור (רבי ישראל אלתר זצ"ל) שלא לתת לזה מכסף מעשר כשאינו צורך כל כך. מסקנתו, שרק כאשר מדובר במצב שהמגורים במקומות אלו חיוניים ללימוד התורה של האברך, יש בזה משום צדקה.

גם במשנה ברורה (ביאור הלכה הלכות חנוכה סי' תרעא) פסק שעני המחזר על הפתחים, אין צריכים לתת לו אלא נר אחד בכל לילה, אבל אין חיוב לתת לו שיהיה מן המהדרין. אולם במקום אחר פסק (שו"ת תשובות והנהגות חלק ג סי' שצא) שאם העני מבקש במפורש לתת לו כדי לקיים הידור מצוה כמו מצה שמורה לכל הפסח, נחשב לכדי מחסורו, ויש בזה מצות צדקה. (ראה עוד בכף החיים או"ח סי' תכט ס"ק יד). אבל ברור שאין להעדיף הידור מצוה מכספי צדקה לאדם אחד, על חשבון צדקה אלמנטרית לאדם אחר.

לסיים, הערה על תופעה מאוד לא סימפטית של איסוף כספי צדקה עבור משפחות נפגעי טרור לא עלינו, המשתייכים לציבור מסויים. **ראשית**, המשפחות מוצגות בתמונות ובמילים נוטפי דמעות ודם, בשם מלא ובצירוף צילומים ברורים, על מנת שהתמונות והמילים יניבו תרומות כספיות. אין חסים על כבוד המשפחות ועל כבודם של הילדים הקטנים והגדולים. כמו כן מתרימים עבור קרן שתשמש בעתיד לנישואי הילדים שחלקם קטנים או קטני קטנים.

לצערי הרב יש להעיר על כך, שמדינת ישראל דואגת לקיום השוטף של משפחות נפגעי טרור מכל החוגים ומכל המחנות. ואכן בחוגים אחרים שיש בהם נפגעי טרור במספרים גדולים לעין שיעור, לא עורכים מגביות ולא פונים לציבור, ולא פורשים את הילדים בתמונות כואבות בכדי להתרים את הציבור. **שנית**, יצירת קרן עבור נישואין בעתיד, היא דבר מבורך, אבל יש לזכור שמדובר בצדקה עתידית – בעוד 10 או 15 או 20 שנה. גם מהלכות "די מחסורו" אין חיוב לתת צדקה עתידית, כאשר יש עניים רבים לפנינו שזקוקים לצדקה מיידית, ואין הקומץ משביע את הארי. בדרך כלל נתינה לצדקה זו באה על חשבון נתינה לצדקה אחרת. לכל אחד מאיתנו משאבים מוגבלים. אינני מוצא צידוק הלכתי להעדיף צדקה זו על פני צדקה לשימוש מידי. ואכן כך שמעתי מכבוד מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א, שאין חיוב מהלכות צדקה להעדיף צרכים עתידיים על פני צרכים מידיים של נזקקים אחרים.

הרב יהודה הלוי עמיחי

נתינת מעשר עני וצדקה לעני שאינו מוכן לעבוד

עני שאיננו נושא בעול עם החברה שמסייעת ועוזרת לו. הוא איננו מוכן לעבוד או שהוא בררן ואיננו מוכן לקבל כל עבודה שמוצעת לו. האם חייבים לתת לו מעשר עני או צדקה? מציאות זו מוכרת אצל כאלה המקבלים דמי אבטלה, אך אינם מוכנים לקבל כל עבודה שמוצעת להם ע"י שירות התעסוקה. מוכרים כאלה שאינם טורחים לחפש עבודה, אך טורחים לקבץ נדבות ותרומות. נתינת צדקה או מעשר עני לעני שכזה היא כזורק אבן לבור, שהרי אם העני איננו מוכן לצאת לעבודה הרי ברור שלעולם לא ישתפר מצבו, והוא לעולם לא יחלץ ממעגל העוני.

א. במתנות עניים

הגדרת עני לעניין לקט, שכחה, פיאה (להלן לשו"פ) ומעשר עני הוא כאשר יש לו מאתיים זוז, ובלשון המשנה (פאה פ"ח מ"ח):

מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול לקט שכחה ופיאה ומעשר עני היו לו מאתיים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחת הרי זה יטול.

אמנם המשנה לאחר מכן (פאה פ"ח מ"ט) מוסיפה ואומרת:

מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול.

חמישים זוז פעילים הם כמאתיים זוז בקרן, וכדברי הירושלמי (פאה פ"ח ה"ח):

הדא אמרה חמשין עבדין, טבין מן מאתיים דלא עבדין.

מדוע שלא נחייב את העני שיש לו מאתיים זוז לשאת ולתת לפחות בחמישים זוז ולא יהא עני? אלא שכתב הרמב"ם בפיה"מ:

לפי שמה שכתב בהלכה שלפני זו מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול,

אם היו בטלים ואינו יודע לסחור בהן, אבל אם יודע לסחור ואפילו לא נשאר לו אלא חמישים זוז אסור לו לקחת ממתנות עניים.

הרמב"ם תולה את הדין ביכולתו ובכישוריו של העני לסחור, משמע שאם הוא יודע לסחור אע"פ שיושב ובטל אין נותנים לו. מכאן שכאשר איננו עושה את המוטל עליו איננו חייבים לתת לו מעשר עני.¹

אולם כבר העיר הגר"י קאפח זצ"ל (על פיה"מ פאה פ"ח מ"ח הע' 46) שמלשון הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (פ"ט הי"ג) לא משמע כן:

היו לו מאתים זוז אע"פ שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

הרמב"ם בהלכותיו לא הזכיר את הנושא של ידיעת המסחר, אלא האם נושא ונותן בהם. ומכאן דייק הגר"י קאפח שלדעת הרמב"ם אפילו אם יושב בטל, כל זמן שאין לו מאתיים זוז הרי זה נוטל מתנות עניים.

נראה להסביר שמתנות עניים שייכים לעני, וכל מי שמוגדר כעני אפילו אם ההגדרה נובעת מכך שהוא איננו רוצה כעת לסחור, אבל כיוון שאין לו מאתיים זוז בפועל הרי זה נחשב להיות עני ויכול לקבל לשו"פ ומעשר עני.

יסוד זה נלמד בירושלמי (פאה פ"ח ה"ג):

חד תלמיד מן דרבי היו לו מאתים חסר דינר, והוה רבי יליף זכי עימיה חדא לתלת שני מעשר מסכינין, עבדון ביה תלמידוי עינא בישא ומלון ליה. אתא בעא מזכי עימיה, אמר ליה רבי אית לי שיעורא, אמר זה מכת פרושים נגעו בו, רמז לתלמידוי ואעלוניה לקפילין וחסרוניה חד קרט, וזכה עימיה היך מה דהוה יליף.

מדברי הירושלמי עולה שאותו תלמיד לא היה צריך קנייה זו, אלא שהעלוהו לחנות וקנה מוצרים באיסר, ומתוך כך רבי יכול היה ליתן לו מעשר עני. מכאן שבמעשר עני השאלה היא מציאותית: האם יש לאדם מאתיים זוז? ואין כאן שאלה, כיצד הגיע לידי מצב של מאתיים זוז? השאלה, מדוע הוא נעשה עני כעת איננה נידונה. משל, אם יבוא אדם ויפקיר את נכסיו ויהא כעת עני, הוא יכול לקבל מעשר עני מכיוון שכעת הוא עני למרות שעשה מעשה של פשיעה והפקרות.²

1. כסברא זו כתב גם ביד דוד (זינצהיים פאה פ"ח מ"ח).

2. על אפשרות ההפקר כדי לזכות במ"ע עיין ב"מ (ט ע"ב), נדרים (פד ע"ב), ברכות (מז ע"ב). להפקיר ממנו על מנת לזכות במ"ע שהפריש, הובא כשיטה אצל חלק מהאחרונים ובראשם

הדין עד כאן הוא במתנות עניים, והאם כך הדין גם בצדקה. אין הגדרים חייבים להיות זהים, כאמור בתוספתא (נידה פ"ו ה"י):

כל הנוטל צדקה נוטל מעשר עני, יש נוטל מעשר עני ואין נוטל צדקה. אמנם המרדכי (ב"ב רמז תרנח) הסביר שכאן מדובר בחבר עיר שנוטל מתנות עניים ואינו נוטל צדקה, מכיוון שבצדקה יש יותר בושה מאשר אדם הנותן לחבר עיר מפירותיו. מכל מקום מכאן נלמד שאין הדינים חייבים להיות זהים, ויתכן שעני יקבל מעשר עני, אך איננו נוטל מהצדקה.

ב. עשיר במצוות צדקה

מה דינו של אדם שיש לו, האם יכול לקחת מקופת הציבור? נחלקו בכך רבנן ורבי יהודה, בגמ' (כתובות סז ע"ב):

ת"ר: (דברים טו, ח) 'והעבט' – זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום הלואה וחוזרין ונותנים לו לשום מתנה. 'תעביטנו' – זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס, שנותנים לו לשום מתנה וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה, דברי ר' יהודה. וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו, ואלא מה אני מקיים תעביטנו? דברה תורה כלשון בני אדם.

מדברי חכמים ברור שאדם שיש לו ואינו רוצה להסתפק משלו אין חובה לתת לו, ודין זה נפסק ברמב"ם (מתנות עניים פ"ז ה"ט) ובשו"ע (סימן רנג סעי' י): עשיר המרעיב עצמו, ועינו צרה בממונו שלא יאכל ממנו, אין משגיחין בו.

אמנם דעתו של רבי יהודה היא שעצם זה שהוא מרעיב את עצמו כבר מחייב את ישראל לדאוג לו לפרנסתו אפילו שיש לו. אולם בנידון דידן הדיון הוא לעניין עני שאיננו רוצה להתפרנס האם חלה חובה לפרנסו.

בשער המצוות להאר"י, ועיין בספר חרדים. האחרונים העירו שמא בהפקר זה יש הפסד גדול יותר שהרי אם משועבד לבע"ח בשעה שהפקיר נכסיו הבע"ח זכה בהם, (עיין מהרי"ט ח"א סי' פח, של"ה דף עב). כן העירו שיש בכך הערמה גדולה (אחרית השנים פ"ה אות כה). בכז"א לא התעוררו על כך שהוא נהיה עני בגלל מעשה שלו. סיכום הנושא עיין המעשר והתרומה (פ"א אות עו). מכאן שבמעשר עני אין לנו אלא שאלה אחת האם יש לו מאתיים זו או לא? ע"ע הרב נפתלי בר אילן, נקדש בצדקה (אות ריז).

ג. צדקה איננה כמתנות עניים

המשנה לא מלמדת אותנו מה הגדרת עני לעניין מצוות הצדקה. הרמב"ם (מתנות עניים פ"ט הי"ג) כתב:

מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור לו ליטול מן התמחוי, היו לו מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה, היו לו מאתים זוז אע"פ שאינו נושא ונותן בהם [או שיש לו חמשים זוז ונושא ונותן בהם] הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

הרמב"ם פתח בדיני צדקה, והמשיך במי שיש לו מאתים זוז, אינו יכול לקחת מתנות עניים, ולא הזכיר האם יכול לקחת מהצדקה. מאידך, אנו מוצאים שוויון בין דיני צדקה לדיני מתנות עניים לעניין העובר ממקום למקום שהמשנה (פאה פ"ה מ"ד) אומרת:

בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני יטול וכשיחזור לביתו ישלם דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים עני היה באותה שעה.

הרמב"ם פסק זאת להלכה (מתנות עניים פ"ט הט"ו):

בעל הבית שהיה מהלך לעיר ותמו לו המעות בדרך ואין לו עתה מה יאכל הרי זה מותר ליקח לקט שכחה ופאה ומעשר עני **וליהנות מן הצדקה**, ולכשיגיע לביתו אינו חייב לשלם שהרי עני היה באותה שעה, הא למה זה דומה לעני שהעשיר שאינו חייב לשלם.

הרמב"ם השווה את דין מתנות עניים לדין הצדקה שהרי הוסיף את המילים "וליהנות מן הצדקה". הרדב"ז כתב שהרמב"ם למד דין צדקה מדין מתנות עניים דמאי שנא? אלא שא"כ מדוע בדין מאתיים זוז הרמב"ם לא הזכיר שמי שאין לו מאתיים זוז יכול לקחת מהצדקה?!

נראה להסביר את דברי הרמב"ם, שמי שאין לו מאתיים זוז הרי זה יכול לקחת מתנות עניים, מכיון שהוא מוגדר על פי דין כעני, ולכן יכול ללכת ולקחת ממתנות עניים השייכים לו. אך אין לו לקחת מהצדקה, אלא א"כ אין לו מה יאכל. כפי שפסק שעני ההולך ממקום למקום ואין לו מה יאכל הרי זה לוקח מתנות עניים או מהצדקה, אבל אדם שיש לו מה לאכול אלא שאין לו מאתיים זוז איננו נוטל מהצדקה אלא ממתנות עניים.

ד. צדקה כמתנות עניים

מה היחס בין מתנות עניים וצדקה. האם מי שיש לו מאתיים זוז יכול לקבל צדקה או לא. מתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה איננו יכול לקחת כי בכך הוא גוזל את העניים האחרים, אך צדקה הם יקבלו מהגבאים. בענין זה נחלקו רבינו אפרים והאור זרוע. רבינו אפרים כתב: דודאי מי שאינו צריך ונוטל גוזל עניים שהרי אותו בעה"ב שנתן לו לא יתן לעני אחר שאומר כבר נתתי לאחר נמצא אותו שלקח גזלו לזה. אך האור זרוע השיב:

דודאי אין חילוק בין לקט שכחה פאה ומעשר עני לשאר צדקה. דהא מעש' בתלמיד שהי' לו מאתיים חסר דינר ובעי רבי למזכי בי' מתנה גדולה, אתא ההוא מרבנן ואשלמי' למאתים. שמע רבי אמר מכת פרושים נגעה בו, אמר לחד מרבנן זיל חסרי' וחסרי' והב לי' רבי ההוא מתנה. הא למדת מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול מכיס של צדקה³. והכל לפי פרנסתו וכפי פרנסת ביתו כדפי' רבי' אפרים זצ"ל. וכך אני מפרש הא דפרכי רבותי אההיא דהבא על יבמתו (יבמות סג ע"א) דת"ר המלוה סלע לעני בשעת דוחקו עליו הכתוב אומר: 'אז תקרא וה' יענה' (ישעיהו נח, ה). ובפ"ק דחגיגה (ה ע"א) אמרי': 'אז תמצאינה אותו רעות רבות וצרות' (דברים לא, כא), ואמר שמואל זה הממציא מעות לעני בשעת דוחקו. ונראה בעיני אני המחבר דההיא דחגיגה כגון שהי' לו מאתיים זוז חסר דינר ורצו ליתן לו אלף דינרים ושמע והמציא לו דינר והשלים לו מאתיים כדי להפסיד לו אלף שרצו ליתן לו התם ודאי תמצאינה אותו רעות רבות וצרות שהפסיד לעני זה אלף דינרים. אבל המלוה לעני בשעת דוחקו ודאי ההוא יקרא וה' יענהו כי לטובתו נתכוין ואפי' הי' לו מאתיים חסר דינר וזה הלוח לו דינר והשלים לו למאתים עם זה הדינר אכתי יקרא וה' יענה הואיל ואין זה דינר שלו וחייב לפורעו אכתי לית לי' מאתיים ידי' ושרי ליטול מכיס של צדקה, ותדע דבפ"ק

3. יש להעיר שמעשה זה של רבי המובא בירושלמי (פאה פ"ח ה"ז, סוטה פ"ג ה"ד) נאמר "רבי יליף זכי עימיה חדא לתלת שני מעשר מסכינין" א"כ מוכח שאיירי במעשר עני ולא צדקה כפי שכתב האו"ז.

דחגיגה נקט הממציא מעות לעני בשעת דוחקו שהמציא לו אותם מעות
שיהיו שלו ויהיה לו מאתים זוז ואסור לקבל מכיס של צדקה והכא
המלוה סלע לעני שנתכוין להנאותו בהלוואה וזוכה ויקרא וה' יענהו."
(אור זרוע הל' צדקה סי' יד).

מדברי רבינו אפרים משמע שדין העני הוא לפי צרכו, ואילו לפי דברי האו"ז
עצמו הרי שדין הצדקה כדין מתנות עניים שהמודד הוא מאתיים זוז. בטור ובשו"ע
(יו"ד סי' רנג, סעי' א) נפסק כדעת האו"ז שהמודד בצדקה הוא כבמתנות עניים מאתיים
זוז. לאחר מכן הוסיף (שם סעי' ב) בשם יש אומרים, שבזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה
לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובני ביתו מהריוח, והגר"א (שם ס"ק ו) הביא שהמקור
לדברי היש אומרים הוא שיטת רבינו אפרים שהכל לפי פרנסתו, וכפי שהגמ' מספרת
על מר עוקבא שהכפיל את הצדקה לאחר שראה שבני המשפחה משתמשים ביין
מיוחד, ומכאן שאנו צריכים לתת צדקה לפי פרנסת בני הבית.

מכאן שלדעת האו"ז ורבינו אפרים, למרות שהמשנה לא הזכירה מאתיים זוז
בדיני צדקה הרי שהם אמרו שנוטלים מקופת צדקה כשאין לו מאתיים זוז או
כפרנסתו ופרנסת ב"ב. כבר העיר על כך בבאר הגולה (שם אות ב).

נראה להסביר שדעת הרמב"ם היא שקופת צדקה נועדה אך ורק לצרכי אכילה
ולכן מי שיש לו אוכל אלא שאין לו מאתיים זוז הרי זה לא יטול, ואילו לפי האו"ז
ורבנו אפרים אפילו מי שאין לו מאתיים זוז ג"כ יכול ליטול מקופת צדקה.

אולי נחלקו הרמב"ם והראשונים מהי מהות הקביעה שמי שאין לו מאתיים זוז
נחשב עני. דעת הר"ש (פאה פ"ח מ"ח) היא שחובת מאתיים זוז נובעת מכך, שפרנסת
אדם ומלבושיו היא כמאה זוז ועבורו ועבור אשתו הסך הוא מאתיים זוז. אלא
שכבר הר"ש עצמו הקשה על כך ואמר שהרי לעניין קופה ותמחוי ברור שהדיון הוא
רק עליו לחוד, שהרי מדובר על מזונות אדם, וא"כ מדוע שלעניין מאתיים זוז ידונו
גם על האשה. נראה שאפשר להסביר את מאתיים הזוז באופן אחר, כפי שכתב
במשך חכמה (דברים טו, ח ד"ה נראה לי) שכיוון והתורה בדיני ערכין אמרה "ואם מך
הוא מערכך", וערכו של אדם חמישים שקלים (סלעים), ובכל סלע יש ארבע דינרים,
א"כ אדם מך הוא שאין לו מאתים דינר (זוז). על פי הסבר זה עולה שבפנינו מחלוקת
האם מאתיים זוז הם דין של שווי האדם או פרנסת האדם. נראה שלדעת הרמב"ם
מאתיים זוז הם מגדירים את העני של תורה לעניין לקט שיכחה ופאה ומעשר עני, אולם
אין לכך קשר עם מצוות הצדקה. במצוות צדקה ההגדרה אם אדם רעב ומבקש אוכל
– חייבים לתת לו, אולם כאשר איננו מבקש אוכל אין חובה לתת לו מהצדקה. לפי

הר"ש והראשונים האחרים, מאתיים זוז הוא סך של כסף מזונות ולבוש ההכרחיים לאדם, וכל שאין לו סכומים אלו הרי זה עני שנוטל מהצדקה.

ה. חובת עני לסייע לעצמו

האם צריך לתת לעני שלא רוצה לעבוד מכספי הצדקה? לכאורה אפשר לפשוט את הספק שבפנינו על פי דברי הגמ' (ב"מ לב ע"א):

הלך וישב לו, ואמר: הואיל ועליך מצוה, אם רצונך לפרוק פרוק - פטור. שנאמר עמו. אם היה זקן או חולה - חייב.

מדברי הגמרא עולה שאם הנצרך איננו מוכן להתאמץ לא חלה כל חובה לסייע בעדו, ודבר זה נלמד מהנאמר "עזוב תעזוב עמו". נראה להוסיף עוד, שהרי בדין פריקה וטעינה אנו לומדים שאפילו אם אדם העמיס יותר מדי על החמור ג"כ חלה חובת פריקה, וכפי שהתוספתא (ב"מ פ"ב ה"ד) אומרת שאפילו מאה פעמים ביום חייב לסייע בידו לפרוק, והירושלמי (ב"מ פ"ב ה"י) אומר שאיירי באונס, והסביר הפנ"מ שהטעין את החמור יותר מדי. מכאן שלגבי מצוות טעינה אפילו אם הנפילה נגרמה בגלל מעשה הבעלים, אם כעת הוא מתחרט ורוצה להחזיר את הבהמה לתיקנה אנו חייבים לסייע בידו, אולם אם איננו מוכן לסייע בעצמו אין חובה עלינו לסייע בידו. יתכן לחלק שפריקה וטעינה זו מצוה מיוחדת, שנאמר בה "עמו". אבל במצוות צדקה שאין בה את הרבוי של עמו, אפילו אם אין העני מוכן לסייע עלינו חלה חובה לתת לו צדקה. מסביר הכלי יקר (שמות כג, ה):

עזב תעזב עמו - לומר לך דווקא שרוצה להיות עמך במלאכתו ורוצה להקים עמך - אז אתה מחוייב לסייע לו. אבל אם יושב לו ואומר הואיל ועליך מוטל הדבר חייב אתה להקים לבד, על כן אמר וחדלת מעזוב לו, כי מלת לו אין במשמעותו עמו, כי מותר לך לחדול מלעזוב לו כשאינו רוצה להיות עמך במלאכתו. מכאן תשובה על מקצת עניים בני עמינו המטילים את עצמם על הציבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה, אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזה דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם, וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם. כי דבר זה לא צוה ד' כי אם עזוב תעזוב עמו, הקם תקים עמו, **כי העני יעשה כל אשר ימצא בכחו לעשות, ואם בכל זה לא תשיג ידו אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו די מחסורו אשר יחסר לו ועזוב תעזוב** אפילו מאה פעמים.

מכאן שאין חובה למלא כל מחסורו של העני אם איננו רוצה לעזור לעצמו. נראה שכן יש לדייק מדברי הרמב"ם (בספר המצוות) ובהלכות מתנות עניים (פ"ז ה"א) שכתב: מצוות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר: (דברים טו, ה) "פתוח תפתח את ידך לו", ונאמר (ויקרא כה, לה): "והחזקת בו גר ותושב וחי עמך", ונאמר (ויקרא כה, לו): "וחי אחיך עמך". מדוע הרמב"ם הביא את הפסוקים הנוספים שעוסקים בדין גר ותושב וכן דין הלואה בריבית, ומדוע לא הסתפק בפסוק פתוח תפתח את ידך. הרמב"ן (נוספות לעשין טז) כתב שהפסוק והחזקת בו גר ותושב הוא מצוה נפרדת להחזיק ביד הגר, וכן הפסוק הבא שהביא הרמב"ם דן בעניין ריבית, ואין הם שייכים למצוות צדקה. אבל הרמב"ם הן בספה"מ והן בהלכותיו הביא את הפסוקים הללו. נראה שהרמב"ם בא ללמדנו את הדין שכתבנו לעיל הצדקה היא "עמך". כאשר העני הוא עמך ומשתדל כמוד, חלה עליך מצוות צדקה, אולם אם אין העני משתדל כמוד, מניח ואומר "עליך לפרנסני", לא חלה חובה על ישראל להשלים לו כדי מחסורו.

ו. מכירת כלי נכרד

לכאורה נראה, שאין ליתן לאדם שאיננו מסייע לעצמו אלא כאשר אין לו מאתיים זוז, שהרי המשנה (פאה פ"ח מ"ח) אומרת:

אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו.

הגמ' (כתובות סח ע"א) מדייקת שדווקא כלי תשמישו (כגון: כלי אוכל, מלבוש, מצעים) שהם דברים השייכים ישירות לגוף האדם, אולם דברים שאינם שייכים ישירות לגוף האדם (כגון: שלחן, מנורה, מגרדת בבית המרחץ, כלי אומנות) אינם כלי תשמיש, ואותם אדם צריך למכור לפני שהוא ניגש לקבל מעשר עני.

הגמ' מוסיפה ומדייקת שרק לעניין מעשר עני אנו מתירים להשאיר את כלי תשמישו, מכיוון שהוא מקבל מההפקר, אבל על מנת לקבל צדקה מהקופה אפילו אם יש לו כלי תשמיש יקרים צריך לחזור ולמוכרם ולקחת פשוטים יותר. דין זה כתבו הרמב"ם (מתנות עניים פ"ט הי"ד):

עני שצריך ויש לו חצר וכלי בית אפילו היו לו כלי כסף וכלי זהב אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו אלא מותר ליקח, ומצוה ליתן לו, במה דברים אמורים בכלי אכילה ושתיה ומלבוש ומצעות וכיוצא בהן, אבל אם היו כלי כסף וכלי זהב כגון מגרדת או עלי וכיוצא בהן מוכרן ולוקח פחות מהן, במה דברים אמורים קודם שיגיע לגבות

מן העם, אבל אחר שגבה הצדקה מחייבים אותו למכור כליו וליקח אחרים פחותין מהם ואחר כך יטול. מכאן שאין ליטול לקט שכחה ופיאה אלא כאשר מכר את כלי ביתו ושאינם כלי תשמישו⁴.

דין זה הוא תקנת חכמים (קרית ספר, מתנות עניים פ"ח) למרות שאנו מחייבים לתת לו כדי מחסורו, וא"כ מדין תורה החובה היא מוחלטת, ובכל זאת באו חכמים ואמרו שאין חובה אלא"כ הנצרך מכר את כלי ביתו והשאיר לו רק את כלי תשמישו הזולים. ללמדנו שאין אדם יכול לומר שלום עליך נפשי לא אתאמץ ולא אעבוד ואקבל לשו"פ מהציבור. אלא הוא צריך תחילה למכור את נכסי ביתו ורק לאחר מכן כשיוגדר כעני יוכל לקבל מתנות עניים. לגבי צדקה הדין חמור יותר שהרי אפילו כלי תשמישו צריך למכור לפשוטים יותר שהרי הלוקח צדקה גורם להתרוששות מתנות העניים⁵.

ז. צדקה לעשיר

על פי דברנו לכאורה נראה שאין מצוה לתת צדקה לעשיר, אולם החנוך ומצוה תעט) כתב:

אתה בני אל תחשוב שענין מצות הצדקה לא יהיה רק בעני אשר אין לו לחם ושמלה, כי אף בעשירים גדולים תתקיים גם כן מצות הצדקה לפעמים, כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפילו בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכיריו פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני שום מקרה אחר לדבר אחד שהוא בידך ולא ימצא ממנו במקום אחר, גם זה בכלל מצות הצדקה הוא בלי ספק, כי התורה תבחר לעולם בגמילות חסדים ותצוה אותנו להשלים רצון הנבראים בני ברית באשר תשיג ידנו. וכלל הענין שכל המהנה את חברו בין בממון בין במאכל או בשאר צרכיו או אפילו בדברים טובים דברים נחומים בכלל מצות

4. הגרי"י בלוי, בצדקה ומשפט (פ"ב ס"ק ו) כתב, שאם ימכור את כלי הבית ולא יספיק לצורך המיוחד הרי שאיננו מחוייב למכור, שהרי זה כמי שיש לו מאתיים זוז חסר דינר אחד שיכול ליטול אפילו אלף זוז.

5. לשון הרמב"ם פיה"מ (פאה פ"ח מ"ח).

הצדקה היא, ושכרו הרבה מאד, ויכנסו דברי באזניך כי טובים המה, באזן תבחן מלים.

דין זה נפסק בשו"ע (חו"מ סי' צז סעי' א):

מצות עשה להלוות לעניי ישראל, והיא מצוה גדולה יותר מהצדקה, וקרבו עני קודם לעניים אחרים, ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת, ואפילו עשיר שצריך להלוות, מצוה להלוותו לפי שעה ולההנותו אף בדברים וליעצו עצה ההוגנת לו.

מכאן שמצות צדקה היא גם לעשירים, ולכאורה לפי הדברים לעיל נראה שמצוות הצדקה היא רק למי שהוא עני שאין לו אלא מאתיים זוז וכלי תשמיש. וצ"ל שישנה מצות צדקה גם לעשיר אולם כל זה כאשר יש צורך חד פעמי להצילו מנפילה וכדו', ובשו"ע הגביל זאת להלוואה לפי שעה, שפרושה לזמן קצר. מכאן שחובת הצדקה אצל העשיר היא על מנת להצילו מנפילה באופן חד פעמי ולא באופן קבוע.

ח. מזונות וכדי צרכו

במצוות צדקה כאשר אין לו מזונות לאכול אנו חייבים ליתן לו לאכול מיד, שהרי הגמ' (ב"ב ט ע"א) אומרת שבדוקים לכסות ואין בודקין למזונות, ופירושו שאין מתחילים לבדוק האם הוא באמת עני או שמא מתחזה לפנינו ורמב"ם מתנות עניים פ"ז ה"ה; שו"ע רנא סעי' י. יסוד זה לכאורה נראה שנלמד מדברי התורה עצמה, "פתח תפתח את ירך לו, והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו, ח). שואל המשך חכמה (שם) מדוע ברישא לא נאמר "די מחסורו אשר יחסר לו"? אלא מכאן שברישא מדובר לגבי מזונות הנזקקים לו, ולכן תיכף תפתח את ירך, אבל אם הוא בא לקבל "די מחסורו אשר יחסר לו" הרי שכאן אנו צריכים כבר לבדוק האם יש לו דברים שאפשר להעביט, דהיינו לתתם כמשכון להלוואה, ורק לאחר מכן חייבים לתת לו.

ט. סיכום

לפי מה שהעלנו (לעיל אות ד) הרי שהגדרת מזונות בצדקה היא מחלוקת ראשונים. לדעת הרמב"ם היא צורך מיידי לאכילה, ואילו לפי רבנו אפרים כל שאין לו מאתיים זוז הרי זה צרכים הכרחיים ודינם כמזונות שאין שואלים עליהם. ונראה שבדברים אלו הרי שנותנים לעניים אפילו אין הם עובדים ואינם רוצים לסייע למסייע. אולם בצרכים שהם אינם מזונות אלא "די מחסורו אשר יחסר לו", עליו למכור את כלי

ביתו (חוץ מכלי תשמישו), ורק לאחר שלא ישארו לו מאתיים זוז או שווים בכלי בית, יוכל לקבל מהצדקה מכיוון שלא יהיו לו מזונות. כל זה הוא בעני שאינו רוצה לעבוד. אולם אם איננו מוצא עבודה או שאיננו יודע לסחור ולעבוד, הוא איננו מסוגל לעבוד (חולה, זקן וכד') אזי חייבים לפרנסו. מצוות גמ"ח נלמדת ממדותיו של הקב"ה (מ"ע ח) מה הוא חנון אף אתה חנון, וללכת בדרכיו, וכמו שאנו מבקשים מהקב"ה שיגמול עמנו חסדים טובים למרות שאין אנו ראויים לכך תמיד, כן חובה עלינו לגמול חסדים טובים אפילו אם מי שאינו ראוי לכך, ובלבד שלא יעשה כנגד, ויטיל עצמו על הציבור.

הרב יהודה זולדן

נטיעות הארץ

נטיעות הארץ - אסופת מאמרים על נטיעות וט"ו בשבט

עורך: הרב יהודה זולדן,

כפר דרום, מכון התורה והארץ, תשס"ד, 506 עמ'.

לקראת ט"ו בשבט תשס"ד, ולקראת יום העיון השנתי המתקיים בסביבת ט"ו בשבט, הוציא מכון התורה והארץ את הספר "נטיעות הארץ". ספר שלישי בסדרה של ספרים, שהם אסופת מאמרים של רבנים וחוקרים תורניים בנושא ממוקד הקשור למצוות שיש בהם פנים יחודיות בהיותם מקוימים בארץ ישראל. בשלהי שנת השמיטה תשס"א ולקראת חג הסוכות תשס"ב, יצא ספר הקהל, ובו אוסף מאמרים במצות הקהל, מצוה המתקיימת בסוכות של מוצאי שנת השמיטה, בבא כל ישראל אנשים נשים טף וגרים, למקום אשר יבחר ה', והמלך קורא פרשיות מספר דברים בפני העם. לקראת חג השבועות תשס"ג יצא הספר: **ביכורי הארץ**, ובו אסופת מאמרים במצות ביכורים, מצוה שהתקיימה בזמן שהמקדש היה קיים עת הביאו מעצרת ועד חנוכה ביכורי שבעת המינים.

בסייעתא דשמיא, הספרים התקבלו בשמחה, אצל תלמידי חכמים ובציבור הרחב, שחיבת המצוות הארץ ישראליות קרובה לליבם, והם זכו לתפוצה רחבה.

הספרים הקודמים עסקו במצוות שלצערנו אין אנחנו יכולים לקימן כעת, בשל חסרון המקדש שיבנה במהרה בימינו. בספר נטיעות הארץ אסופת מאמרים על נטיעות וט"ו בשבט, שונה מקודמיו במובן זה שהוא עוסק במצוה שהיא מתקיימת על ידינו גם בזמן הזה, והיא משמשת נדבך ומרכיב משמעותי בחיזוק ההתיישבות של עם ישראל בארצו, ובהפרכת השממה. ראש השנה לנטיעה הוא א' בתשרי לענין חשבונות הקשורים למנין שנות הערלה. (משנה ראש השנה א, א.) ואילו ט"ו בשבט הוא ראש השנה

לאילן. הוא יום מעבר בין שנה לשנה במנין שנות המעשרות מעשר שני ומעשר עני, וכן לענין ערלה ונטע רבעי. ט"ו בשבט הוא איננו יום שיש בו ענין מיוחד לטעת עצים על פי המסורת. אלא שבט"ו בשבט בשנת תר"ן, החל זאב יעב"ץ לקיים עם ילדי בית הספר בזכרון יעקב חגיגת נטיעות ברוב עם, ויום זה הפך במשך השנים להיות חג הנטיעות, אמנם במשמעות שונה ואחרת מהכתוב במשנה והוא מזוהה כיום עם חגיגת נטיעות ברחבי הארץ. זאת כביטוי ארץ-ישראלי נוסף ליום אותו בו החלו לנהוג לאכול מפירות העולם.

כאמור, על אף ש"חג" נטיעות זה ביום זה, איננו מהתורה או מתקנת חכמים, הוא קיבל ערך וחשיבות בשל המצוה שיש בעצם הנטיעה, ובשל הנהוג לאכול פירות ולקיים סדרי ט"ו בשבט.

כקודמיו, כותבי המאמרים בספר זה הם רבנים מכל הארץ ורבני מכון התורה והארץ וחוקריו, וכן חוקרים תורניים. ניתן למצוא בספר זה מאמרים מפרי עטם של הראשל"צ הרב אליהו בקשי דורון, הרב שלמה דיכובסקי אב"ד בבית הדין בירושלים, הרב יעקב אריאל רב העיר רמת גן ונשיא מכון התורה והארץ, הרב חיים דרוקמן יו"ר ישיבות בני עקיבא, הרב שלמה אבינר רב הישוב בית אל וראש ישיבת עטרת כהנים, הרב מרדכי גרינברג ראש ישיבת כרם ביבנה, הרב יהושע ויצמן ראש ישיבת מעלות, הרב מרדכי אלון ראש ישיבת הכותל, ועוד ועוד. רוב המאמרים נכתבו באופן מיוחד לספר זה.

מבנה הספר ותוכנו

מאמרי הספר מחולקים לעשרה שערים. למאמרים שבכל שער יש מכנה משותף רחב, בנושאים בהם עוסקים המאמרים. המאמרים הם פרשנות פרשיות בתנ"ך, עיון מעמיק בסוגיות בגמרא, בירורי הלכה ומנהג, נושאים באמונה, ומעט מחקר היסטורי.

להלן תמצית המאמרים על פי שערי הספר:

מבואות לנטיעות – הספר נפתח במאמר הסוקר את המשמעויות של ט"ו בשבט במשנה, משם למנהג אכילת הפירות ול"חג" הנטיעות, עד ט"ו בשבט שמקבל צביון נוסף והוא יום המוקדש לעיון במצוות התלויות בארץ, ולבירור ערכה ותוכנה של מצות ישוב ארץ ישראל.

נטיעות ראשונים – הרא"ה קוק כתב פתגמים לחודש שבט ובהם מתומצתת התייחסותו לנטיעות בארץ ישראל. את דבריו ביאר הרב עוזי קלכהיים זצ"ל, ע"פ מקורות נוספים מכתביו וממקורות נוספים. הרב 'הנזיר', הרב דוד הכהן, העמיק

במשמעות המחלוקת על תאריך ראש השנה לאילנות, על יום זה כיום הקובע למעשר, ועל המנהגים שביום זה.

עת לטעת – על נטיעה ונוטעים בתנ"ך ובחז"ל. מהנטיעות הראשונות אצל האדם הראשון, נח לאחר שיוצא מהתיבה, ובימי ראשית מלכות ישראל בארץ בימי דוד ושלמה, עד לשנים האחרונות בו היו ישראל בארץ בימי ירמיהו הנביא. הנהגה מיוחדת היתה לרבי יהודה הנשיא שהיה נוטע דוקא בפורים.

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם – על נטיעות בט"ו בשבט בשנת שמיטה, על ערך הנטיעה במשך השנה כולה. הנטיעה בארץ היא מרכיב משמעותי במצות ישוב ארץ ישראל, בבנין האדם והאומה, וכשלב ונדבך משמעותי בהליך שיבת עם ישראל לארצו לקראת גאולתו השלמה.

ונטעתי בהם עץ כל פרי – על ענינו המיוחד של עץ האתרוג בט"ו בשבט, ועל מעלת פירות ארץ ישראל, וקדושת הארץ הנשפעת בפירותיה, על האיסור להשחית אף אילנות סרק, ועל ערך נטיעת עצי סרק בארץ.

נטעו נוטעים וחללו – על מצות נטע רבעי הנוהגת בשנה הרביעית לנטיעת העץ, על פדיון הפירות, והשוואה לחילול מעשר שני.

מי האיש אשר נטע... ילך וישוב – נושא אשה, בונה בית ונוטע כרם פטורים או משוחררים משירות צבאי. חיזוק העורף של ארץ ישראל, והתמודדותו של מי שלא שוחרר, וכן ראיה היסטורית של תהליכים העוברים על האומה ע"פ מצוה זו. **יושבי נטעים** – מספר נושאים הקשורים לנטיעות ועצים. נטיעת אילנות בערי הלום, נטיעת אילנות ע"י המזבח, הגדרת פעולת נטיעה וזריעה בשבת בכלאים ובשביעית.

פירות ט"ו בשבט – מלפני מאות שנים נוהגים בקהילות ישראל לאכול מיני פירות בט"ו בשבט – "סדר" ליל ט"ו בשבט. על המנהג, מקורותיו, ומשמעויותיו. עוד על מנהגי חב"ד בט"ו בשבט, וכן התיחסות להגדות שהתחברו בדורות עברו ובשנים האחרונות.

וחיי עולם נטע בתוכנו – מנטיעת העץ ניתן ללמוד על תהליכים דומים בחינוך ועבודת ה'. חוני המעגל והתיחסותו לנטיעה שמפירותיה נהנו לאחר שבעים שנה. הסיפור כמשל לתהליכים היסטוריים שעברו על עם ישראל.

זכרון לנוטעים – **הרב שמעון בירן הי"ד** – הרב שמעון בירן הי"ד היה רבה של כפר דרום ומחוקרי מכון התורה והארץ. הוא נרצח בכ"ד באייר תשנ"ב, בשערי מכון התורה והארץ. לקראת ט"ו בשבט תשנ"ב כתב הרב בירן דברי חיזוק ועידוד בעלון כפר דרום, כשהוא מתייחס לנטיעת עץ החרוב. במשך השנים, לקראת יום הזכרון, נכתבו דברים

לזכרו, והם לוקטו לספר זה. לזכרו של הרב בירן הי"ד, ניטע עץ חרוב אל מול שער
הכניסה למכון התורה והארץ.

ביבליוגרפיה – ביבליוגרפיה נבחרת וקצרה, למקורות העוסקים בנטיעות וט"ו
בשבט.

את הספר ניתן להשיג במכון התורה והארץ, טל. 08-6847325

בארות יצחק

בארות יצחק - לקט מכתבי הקדוש הרב יצחק עראמה הי"ד

עורך: הרב יעקב אפשטיין

הוצאת מושב נצר חזני גוש קטיף, תשס"ד, 576 עמ'.

בערב שבת קודש פרשת ויחי, ט"ו טבת תשס"ג, נסתלק מאתנו בסערה השמימה הק' רבי יצחק עראמה הי"ד, רב המושב נצר חזני שבגוש קטיף. הרב עראמה נסע עם בני משפחתו בציר כיסופים, לכיוון היציאה מגוש קטיף על מנת להשתתף בשמחת שבת חתן, ויריות של מחבל לעבר רכבו פגעו בו, והוא נהרג במקום. הרב עראמה נטמן בבית העלמין בהרצליה סמוך לכניסת השבת.

כשש שנים נשא הרב עראמה בעול הרבנות במושב נצר חזני, שבגוש קטיף. רבנות מיוחדת שכולה הרבצת תורה, כולה אהבה וכולה מסירות אין קץ. תלמיד חכם בנגלה ובנסתר, מלמד תורה לרבים וליחידים, מזכה הרבים, סומך נופלים, מחזק חברים ומעוד יתומים, אלמנות ומשפחות שכולות.

בני משפחתו, חבריו ממושב נצר חזני ומרבני גוש קטיף, אזרו אומץ וכח, אספו והוציאו לאור חלק מכתביו וממאמריו בהלכה, בתנ"ך, באמונה ובהדרכה לכלל ולפרט, וזה הספר שלפנינו.

הספר שלפנינו נפתח בדברי זכרון מאת רבותיו, ומרבנים ידידיו. בולטים מאד דבריו של כ"ק האדמו"ר מקאמרנה, הרב אליעזר צבי סאפרין שליט"א, שהרב עראמה היה מגיע לשיעוריו בתורת הקבלה, תורת הבעש"ט. האדמו"ר מצין שזהו תחום שמעטים עוסקים ומתעניינים בו, ואילו הרב עראמה היה בקי מאד בתורת הרש"ש והאר"י, והיה לו ידע אדיר במדרשי חז"ל. "תפילת מנחה רגילה של חול, הלואי והיתי מתפלל ביום כיפור כמוהו" (עמ' 13).

הספר מחולק לששה שערים – לשש בארות. הבאר הראשונה – באר הרבנות. בבאר זו דברים שאמר וכתב הרב עראמה לבני קהילתו האהובים חברי מושב נצר חזני שבגוש קטיף. ראיון שנערך עמו בעלון המושב, לסיכום שנתו הראשונה ברבנות. על תפקידו כרב במושב ועל התמודדות עם מצוקות. באגרת אחרת לקראת השנה החדשה הוא מעורר לתיקון המידות בין אדם לחברו וללימוד תורה. ברכה אחרת לחברי המושב היא בשיר, ובאגרת אחרת הוא כותב לחברי המושב בעדינות וברגישות על סוגית הבאת ילדים קטנים לבית הכנסת, ודברי התעוררות לקראת סליחות. מכתבים שכתב לבני הנוער ביישוב, תשובות לשאלות אמוניות והלכתיות, על המציאות הקיומית בארץ ישראל, על ענייני צניעות, מכתבי הדרכה לתלמידים ועוד. "שמחתי מאד לקבל את מכתבך ולראות בו את צמיחתך בתורה ויר"ש וכמו"כ את דעתך המעורבת בין הבריות כהדרכת חז"ל" (עמ' 46).

הבאר השניה – באר ההלכה. בבאר זו מאמרים בהלכה בעיון ובפלפול, וכן סיכומי שיטות הפוסקים בנושאים שונים. כמה נושאים בהל' שבת ובהם למשל דן על התנהגות אזורית בעת מלחמה בשבת, או ברישום בשבת בכניסה לחדר אוכל בבית מלון ע"י יהודי, בענייני כשרות ופסח, ובשאלות הקשורות לנשים כמו האם אשה יכולה לתייג ספר תורה, או האם מותר לאשה ללכת במכנסים רחבות (שארואל).

הבאר השלישית – באר מערכי השיעורים, המחולק לשניים: שיעורים בהלכה ושיעורים באמונה. כאמור היה הרב עראמה מקדיש זמן רב להכנת השיעורים כדי שהדברים יהיו בהירים וברורים, ולפנינו דפי מקורות הבנויים בדייקנות ובסדר דידקטי, והם יכולים להיות לעזר רב לרבנים, מורים מגידי שיעורים ולתלמידים. בדפים לא רק ציטוט של המקורות, אלא גם הסברים, הפניות והכוונות על סדר השיעור. נושאי השיעורים מגוונים. ענייני בית כנסת – סעודות מצוה, כניסה עם נשק, והדלקת נרות חנוכה. על השכרת בתים לגוים, שימוש בתאריך לועזי ועמידה בצפירה, בישולי גוים, ועוד. בנושאי אמונה מקורות על כמה דברות שמעו בני ישראל מה', לימוד תורה מרב חכם שאינו הגון, על נס פך השמן וחכמת התורה, המאבק על השפה העברית בימי החשמונאים, ועל ימות המשיח.

הבאר הרביעית – באר סיכומי הספרים. תקצירים וסיכומים של ספרי דרש, הלכה וקבלה. דרשות הר"ן, וכן ספרי קבלה כמו: מטפחת ספרים לגר"י עמדין, וחזיוני אמציהו לרב אליהו וולקובסקי, וספרי הלכה כמו ספר השמיטה לרי"מ טיקוצ'נסקי, ורמת רחל שבתוך שו"ת ציץ אליעזר לרב אליעזר וולדנברג שליט"א.

הבאר החמישית – באר האמונה. הרב עראמה עסק רבות בלימוד תורת הקבלה. בבאר זה נמצא בירורים בדבר שושלת הקבלה, ועל החשיבות ללומדה, על הציפיה

לישועה בצורת מעשה ודרוש, על מרכבת יחזקאל, וסיכום השיעור האחרון שמסר הרב עראמה ביום הרצחו- על קדושת הזמן האדם והארץ.

הבאר הששית – באר הזכרון. על תולדות חייו של הרב עראמה, אשר למד במדרשיית נעם בפרדס חנה, ולאחריה בישיבת ההסדר בקרית שמונה, ובכולל מג"ל בנוה דקלים. על רבנותו במושב נצר חזני, על ימי הפורים במחיצתו, על השמחה והנגינה, על הנהגתו הציבורית במושב והתייחסותו לחברי המושב כחברים ולא כתלמידים, על העצות הטובות על היותו משכין שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. על הנהגותיו בחוג המשפחה עם אשתו וילדיו שיחיו לאוי"ט, על שקידתו העצומה בתורה, ועל לימוד פנימיות התורה, על תפילתו – הריכוז והדיוק, על ענוותו המיוחדת, והיותו רב ומלמד במקומות שונים ובחודשים האחרונים לחייו כר"מ בישיבת 'תורת החיים' בנוה דקלים. ספר מלא וגדוש במאמרים ומקורות בנגלה ובנסתר, ולימוד על תלמיד חכם שהנהיג קהילה, לימד תלמידים, וכתב דברים במגוון גדול של תחומים בתורה. הספק מדהים של רב צעיר שנגדע באיבו.

את הספר ניתן לרכוש במזכירות היישוב נצר חזני, טל. 08-6847177

הרב יואל פרידמן

חידוש מצוות נתינת מעשר עני ע"י "בית האוצר"

בהפטרה של שבת הגדול אנו קוראים מתוך ס' מלאכי פרק ג' ושם אומר הנביא:
"ואמרתם במה נשוב?" – מה הם הדברים שאנו יכולים לתקן? התשובה לכך מפתיעה
במידת מה:

ואמרתם: במה קבענוך? – **המעשר והתרומה!** ... הביאו את כל המעשר
אל בית האוצר ויהי טרף בביתי, ובחנוני נא בזאת, אמר ה' צב-אות, אם
לא אפתח לכם את ארובות השמים, **והריקותי לכם ברכה עד בלי די.**

מדוע דווקא המעשר והתרומה?

ייתכן שהדרישה להביא את המעשר והתרומה לבית האוצר קשורה לחזרת עם
ישראל מגלות בבל, חנוכת המקדש והחזרת משרתי ה' לעבודתם. ייתכן גם שהמעשר
והתרומה הן מצוות מיוחדות שלגביהם אומר הנביא "ובחנוני נא בזאת" לאמור, מותר
לכם לבחון את הכדאיות של קיום המצווה "והריקותי לכם ברכה עד בלי די", ולכן על
השאלה: "במה נשוב" ניתנת התשובה "המעשר והתרומה"; (וראה מאמרנו חוב' אמונת
עתיך 7 עמ' 5).

אמנם נכון, אין אנו במצבם של עם ישראל בעת עולי הגולה של ימי עזרא ונחמיה,
המעשר והתרומה שלנו אינם מיועדים למשרתי ה' העובדים בבית המקדש. עם זאת,
נראה שדווקא בתקופה הזו יש משנה חשיבות לחידוש מצוות נתינת המעשרות,
ובפרט נתינת מעשר העני. ננסה לפרט כמה סיבות לכך, חלקן עקרוניות וחלקן
פרקטיות:

א. מצוות מעשר עני מיוחדת היא לשנה זו, השנה ה-ג' לשנות השמיטה (וגם לשנה ו'),
וכן נאמר בספר דברים (יד, כח-כט):

במקצה שלש שנים... ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום

והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו..."

המיוחד במצוות מעשר עני, שאכן "הגר היתום והאלמנה אשר בשעריך" יכולים גם בזמן הזה לאכול את המעשר – "ואכלו ושבעו". אין זה כתרומה גדולה ותרומת מעשר שרק כהנים בטהרתם יכולים לאכול, אלא "סתם" עמך ישראל ואפילו טמאים יכולים להיות מאוכלי המעשר.

ב. לפני כמה חודשים הייתה שערוריה תקשורתית מסביב להפרשת תרומות ומעשרות של גופים ציבוריים ומערכות כשרות, כשהטענה המרכזית הייתה שבמקום לתת את התרומה הגדולה ותרומת המעשר לפח האשפה, עדיף היה אם היו נותנים פירות אלו לעניים. טענות אלו אינן ענייניות מבחינתנו, שכן את התרומה הגדולה ותרומת המעשר אסור בימינו לאכול (אף לא הכהנים שבינינו). אך דווקא בתקופה זו של מצב כלכלי מעיק, שבאמת נמצאים בתוכנו עניים הזקוקים לעזרה ולסעד, נותנת לנו התורה את האפשרות לקיים מצוות מעשר עני. בנתינת המעשר לעני אפשר לראות פן יפה של מצווה זו גם בימינו, לאמור, אין אנו עוסקים בזריקת פירות אלו לפח האשפה אלא בנתינתם לעני, ואפשר לקיים מצווה זו בקלות יתירה.

ג. יש להדגיש שחובת מעשר עני מהווה נטל כבד עבור החקלאים שמחוייבים במעשר עני על יבול ששווה הרבה כסף. הצרכן הקטן בעיר או ביישובים יכול לקיים את המצווה הזו בלא מאמץ רב. לפי התחשיב שערכנו, שמבוסס על אומדן של הפירות שאדם צורך בשנה (בגיתו או בשוק), ולפי תחשיב מוזל, הגענו לסכום החיוב 25 ש"ח; (ראה מאמר של הרב עזריאל אריאל ס' התורה והארץ ח"ד עמ' 287). הסכום הזה, לכל הדעות אינו מכביד, ואפשר בנתינתו לקיים מצווה חשובה.

ד. הרבה אנשים טוענים, מה לנו ולחובה זו, הלא בין כך אנו קונים במקום שיש שם השגחה ואין אנו מפרישים תרומות ומעשרות. במענה לשאלה זו יש להדגיש כמה נקודות:

1. אמנם נכון שמי שקונה במקום שיש השגחה – לא מוטלת עליו החובה להפריש שוב, אך לרוב, אנשים אינם קונים רק בחנות אחת; גם אותם אנשים הקונים במקום שיש השגחה, לפעמים עושים "השלמות" בשוק ובמקום שאין תעודה ואין השגחה. לפעמים הם מקבלים פירות וירקות מחברים משפחה וכדו'.
2. כאשר אין וודאות שהפרישו תרומות ומעשרות חייבים להפריש ואסור לאכול בלא הפרשה.
3. ישנה חומרה במעשר עני, שאף במצבים של ספק יש חובה **לתת בפועל** את מעשר העני, ואי אפשר להסתפק בהפרשת תרומות ומעשרות בלא הנתינה לעני; (ראה

מאמרנו "ספקות בנתינת מעשר עני" חוברות אמונת עתיד 34, 35, 36.

ה. חשוב להדגיש גם שמעשר עני אינה מצוות צדקה. אי אפשר להמיר את החוב של מעשר העני בנתינה של כמה שקלים בקופת הצדקה, ואין חובת מעשר העני סניף של מעשר כספים. החובה במעשר עני היא לתת **עשירית מהפירות לעני**. לא כסף – אלא עשירית מהפירות. כדי להתגבר על הקושי שיש לצרכן במציאת עני כל פעם שהוא מפריש, ובהקנייה של המעשר לעני קם "בית האוצר" שליד מכון "התורה והארץ". פעילות "בית האוצר" מבוססת על הכלל ההלכתי "מכירי עניים" (ראה גיטין ל ע"א), הקובע שאם יש לאדם עני קבוע – אין הוא צריך להקנות לו את הפירות אלא כל פעם שהוא אומר את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות – מעשר העני עובר לעני. ואם ישאל השואל, אם כך איך אנו אוכלים את הפירות של העני?? **לשם כך ההלוואה מראש!** אנו נותנים את ה- 25 ש"ח כהלוואה מראש לעני, וכל פעם שאנו מפרישים והעני זכה במעשר העני, מתקזזים על חשבון ההלוואה שהוא קיבל.

עשה עוד היום מינוי ל"בית האוצר"!

לפרטים: מכון התורה והארץ, כפר דרום, ד.ג. חוף עזה. טל' 086847325; פקס'

08/6847055; אתר: toraland.org.il.